

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

До захисту допустити:

Зав. кафедри

«___» _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Георгій Маленков: історичний портрет»

Студента історичного факультету
Спеціальності 032 Історія та археологія
освітнього ступеня «Магістр»

Стеценко Станіслава Вікторовича

Науковий керівник:

Коробка Вадим Миколайович

кандидат історичних наук, доцент

доцент кафедри історичних дисциплін

Рецензент:

Лаврова Ірина Іванівна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософських наук та історії України

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2020 р.

Маріуполь - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ Г.М. МАЛЕНКОВА.....	8
1.1. Історіографія питання.....	8
1.2. Джерельна база та методологія дослідження.....	12
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ II. МІСЦЕ І РОЛЬ Г.М. МАЛЕНКОВА В АПАРАТІ ЦК ВКП (Б) У 1939-1946 РР.....	17
2.1. Шлях до партії. Оформлення партійного активіста.....	17
2.2. Укріплення позицій Г.М. Маленкова у партійному та державному будівництві.....	25
2.3. Діяльність Г.М. Маленкова у роки війни.....	32
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ III. ДІЯЛЬНІСТЬ Г.М. МАЛЕНКОВА НА ПОСАДІ ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ РАДИ МІНІСТРІВ СРСР У 1946-1953 РР.....	51
3.1. Протистояння Жданову у владі.....	51
3.2. Повернення до влади.....	57
Висновки до розділу 3.....	64
РОЗДІЛ IV. Г.М. МАЛЕНКОВ В БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ ПІСЛЯ СМЕРТІ СТАЛІНА У 1953-1957 РР.....	66
4.1. Політичне життя країни за участі Маленкова.....	66
4.2. Економічна програма Маленкова.....	74
4.3. Шлях у забуття.....	79
Висновки до розділу 4.....	86
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вивчення проблеми впливу особистості на хід історії, особливо в перехідні періоди, завжди було справою складною, що вимагає копіткої, зваженого аналізу того вкладу, який історичний діяч залишив в житті конкретної епохи. У зв'язку з цим досить актуальним є сучасне осмислення місця і ролі в партійно-державному будівництві такого видного діяча партії і радянського уряду як Г.М. Маленков. Вивчення його теоретичних досліджень і практичної діяльності в 1939-1957 рр. дозволяє більш детально осмислити еволюцію радянської політичної системи, уточнити і розширити уявлення не тільки про хід формування радянської моделі соціалізму, а й про соціально-економічні наслідки перетворень 1930-50-х рр.

При аналізі життєвого шляху Г.М. Маленкова, як і будь-якого з партійних функціонерів сталінської епохи, перш за все, потрібно визначити ступінь їх затребуваності суспільством на всіх етапах кар'єри, зіставити отримані результати з існуючими положеннями історичної науки, розширити теоретичні уявлення про проблему лідерства в період сталінізму, яка має не тільки академічну значимість, а й суспільно-політичну актуальність і практичне значення. При цьому необхідно враховувати, що політична вага Г.М. Маленкова в партійно-державному апараті постійно змінювалася під тиском об'єктивних і суб'єктивних факторів, що діяли тоді в державних структурах і у суспільстві.

На сучасному етапі проблема, яка розглядається, актуальна у багатьох відношеннях, головним чином тому, що на початку XXI ст. задача історичної науки полягає у визначенні основних напрямків майбутніх досліджень. У зв'язку з цим продовження вивчення діяльності ключових політичних фігур XX століття, до числа яких, безумовно, відносився Г.М. Маленков, залишиться пріоритетним.

У зв'язку з цим, метою кваліфікаційної роботи є комплексний, науковий аналіз партійно-державної діяльності Г.М. Маленкова в 1939-1957 рр. на тлі масштабних змін в суспільно-політичному житті країни.

Виходячи з поставленої мети і для найбільш повного розкриття теми, автором визначені наступні завдання:

1. виявити місце і роль Г.М. Маленкова в роботі на керівних постах в апараті ЦК ВКП (б) в 1939-1946 рр.;
2. висвітлити основні напрямки діяльності Г.М. Маленкова на посаді зам. Голови Ради міністрів;
3. проаналізувати участь Г.М. Маленкова в боротьбі за владу після смерті Сталіна в період з 1953 по 1957 рр.

Об'єктом дослідження є життя та політична діяльність Г. Маленкова.

Предметом дослідження політична діяльність Г. Маленкова у партійно-державному будівництві СРСР.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1939 по 1957 рр., що представляє собою час найбільш активної політичної і державної діяльності Г.М. Маленкова на ключових постах Радянської держави і в структурі ВКП(б) - КПРС. Обмеження нижніх хронологічних рамок 1939 роком, пояснюється тим, що саме з цього часу Г.М. Маленков очолює Управління кадрів ЦК ВКП(б), що робить його однією з провідних політичних фігур сталінського оточення. Розгром «антипартійної групи» і переведення Г.М. Маленкова на другорядну посаду директора Усть-Каменогорської ГЕС і Екібастузської ТЕЦ визначив верхні хронологічні рамки дослідження.

Джерельна база. Документальними джерелами даного дослідження послужили публікації документів, мемуарна література, листування сучасників, публіцистика, а також окремі виступи Г.М. Маленкова перед трудящими і у відкритій пресі.

Значну їжу для роздумів і авторського аналізу дають спогади сучасників Г.М. Маленкова - В.М. Молотова, А.І. Мікояна, Н.С. Хрущова, І.С. Конєва. Далеко не всі оцінки державних діячів можуть бути визнані об'єктивними,

проте на основі їх зіставлення можна зробити висновки про ті процеси, які відбувалися всередині Політбюро в період з 1939 по 1957 р. Дуже змістовні, хоча і не позбавлені суб'єктивного забарвлення спогади сина Г.М. Маленкова про свого батька.

В цілому, використання різноманітних історичних матеріалів і джерел дозволило скласти більш повне уявлення про партійно-державну діяльність Г.М. Маленкова в 1939-1957 рр.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі комплексу різноманітних документів у кваліфікаційній роботі зроблено аналіз основних напрямків партійно-державної діяльності Г.М. Маленкова, а також вивчені місце і роль одного з лідерів ВКП(б) - КППС у партійному і державному житті СРСР.

На наукову новизну претендує проведений в роботі комплексний аналіз форм і методів діяльності Г.М. Маленкова в апараті ЦК ВКП(б), розкрито характер і стиль його роботи як керівника, показані успіхи і невдачі в діяльності очолюваних ним відомств. Автор обґрунтовує висновок про те, що Г.М. Маленков мав усі необхідні для нового покоління партійних лідерів якості, що сприяло його швидкому кар'єрному зростанню в апараті ЦК ВКП(б). Як показало дослідження, не отримавши повноцінної освіти, Г.М. Маленков, тим не менше, відрізнявся здатністю швидко переймати і реалізовувати на практиці нові ідеї, навіть якщо вони в чомусь не вкладалися в русло офіційних поглядів радянської системи.

У роботі вперше в комплексі проаналізована партійно-державна діяльність Г.М. Маленкова в роки війни, під час якої він зарекомендував себе не стільки рядовим партійним функціонером, скільки талановитим організатором провідних галузей військового виробництва - літакобудування і танкобудування. Займаючи провідні пости в Оперативному Бюро при ДКО, Г.М. Маленков прагнув максимально використовувати свій вплив для розвитку підвідомчих йому галузей виробництва. Автор доводить, що саме успіхи Г.М. Маленкова в розвитку провідних галузей промисловості стали

основною причиною його призначення керівником Спеціального Комітету з Реактивної Техніки, створеного в травні 1946 р. З огляду на значимість даного проекту, автор обґрунтовує висновок про те, що цим призначенням фактично був закріплений статус Г.М. Маленкова, як другої людини в партії і державі.

Новим моментом у дослідженні є всебічна оцінка нового курсу Г.М. Маленкова, який почав реалізовуватися на селі після вересневого 1953 р. Пленуму ЦК. Проведений в роботі аналіз дозволив виявити глибоку розбіжність між поставленою метою і вельми скромними засобами її досягнення, оскільки Г.М. Маленков прагнув модернізувати господарську політику, зберігши в недоторканності колишню систему державного управління. Незважаючи на відмову від пріоритетів «маленківського курсу» аграрної політики, що послідував за лютнево-березневим 1954 р. Пленумом ЦК, в короткі терміни ім'я Г.М. Маленкова стало особливо популярно серед селянства, що ускладнило його відносини з М.С. Хрущовим, який не бажав терпіти ініціатив основного політичного конкурента.

З сучасних наукових позицій автор аналізує комплекс причин, що призвели до фактичного усунення Г.М. Маленкова від влади і розгрому «антипартійної групи» в 1957 р. Центральною в їх числі є та обставина, що ще в 1953 році після смерті І.В. Сталіна, коли Г.М. Маленков був фактичним лідером держави, їм була зроблена ставка не на партійні структури, а на роботу урядових органів, з опорою на які він намагався скоригувати вектор державного розвитку. Надалі, у міру зміцнення позицій М.С. Хрущова в апараті ЦК, саме опора на старі партійні кадри дозволила головному політичному супернику Г.М. Маленкова, по суті, ліквідувати принцип колективного керівництва країною і стати новим повноправним лідером СРСР.

Методологічну основу дослідження склали діалектичний метод пізнання, принципи історизму, історико-типологічний метод, принципи системності, порівняльного аналізу, а також емпіричний метод з опорою на широке коло джерел і літератури з проблеми. Комплексний підхід до

дослідження партійно-державної діяльності Г.М. Маленкова зумовив необхідність застосування, перш за все, історичного, логічного, проблемно-хронологічного, статистичного і структурно-системного методів. Крім історичних методів автор використовував методологію дослідження політології та соціологічних дисциплін.

Практична значимість кваліфікаційної роботи. Матеріали і результати, відображені в дослідженні, можуть бути використані при створенні наукових праць з політичної історії СРСР в 1939-1957 рр., а також при підготовці курсів лекцій з розвитку радянської державності. Крім того, матеріали роботи становлять певний практичний інтерес для політологів, економістів і працівників державного апарату.

Апробація результатів дослідження. Основні результати наукового дослідження відображені в публікаціях здобувача, виступах на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел і літератури та 6 додатків. Список використаних джерел та літератури нараховує 104 позиції.

РОЗДІЛ І.

Теоретико-методологічні засади діяльності Г.М. Маленкова

1.1. Історіографія питання

Партійно-державна діяльність Г.М. Маленкова, незважаючи на свою значимість, аж до теперішнього часу практично не піддавалася комплексному дослідженню. За життя І.В. Сталіна це було неможливо через закритість для дослідників справжньої політичної діяльності перших осіб держави, крім того, як відомо, керівники рангу Г.М. Маленкова, В.М. Молотова, А.І. Мікояна і ін. завжди знаходилися «в тіні» великого вождя. Після розгрому «антипартійної групи» і фактичного відсторонення Г.М. Маленкова від влади стало небажаним навіть згадки його імені як в науковій, публіцистичній, так і в мемуарній літературі. Історіографічна ситуація в даному питанні істотно не змінилася і після розпаду СРСР в 1991 р.

У вітчизняній історіографії склалося три взаємопов'язані блоки історичної літератури, різних не тільки за хронологією проведених досліджень, а й за своєю концептуальною спрямованістю: перший, радянський, з цілком певною ідеологією, другий, перебудовний, з розмитою ідеологією і третій, пострадянський, з остаточно ще не визначеною концептуальністю, в тому числі і при висвітленні політичної діяльності лідерів радянської держави.

В роки панування в історіографії класово-формаційного підходу в науковий обіг увійшли значні за фактичним матеріалом, але ідеологічно односторонні роботи про видатних діячів партії і радянської держави. Особливу увагу радянські дослідники надавали участі керівників вищої ланки в організації виробництва, підтримки трудових колективів різних галузей промисловості, їх виступів на мітингах і робочих демонстраціях, де представники партійно-державної еліти оголошували офіційну позицію партії

і правительства. Більшість цих робіт не містило концептуального аналізу адміністративної і господарської діяльності радянських вождів.

За радянських часів проблема лідерства отримала явно недостатнє освітлення в історичній і публіцистичній літературі. Такі дослідники, як Т. К. Ашин і А.А. Галкін займалися в основному окремими її аспектами, головну увагу привертали до проблеми влади, її характеру, механізмів здійснення, відношення панування і підпорядкування, аналіз причин і негативних сторін практики концентрації влади в руках вузького кола осіб [70, с. 178]. Аж до кінця 1980-х рр. радянські історики дослідили партійно-державну діяльність Г.М. Маленкова лише епізодично, як правило, в контексті загальнополітичних досліджень епохи 1940-1950-х рр., причому про нього завжди говорилося як про близького соратника І.В. Сталіна, іноді навіть без вказівки обсягу і характеру його роботи.

Історіографія періоду перебудови - це пошук нових підходів і методології по кожній із проблем вітчизняної історії. Одним з перспективних напрямків історичних досліджень стала тенденція розгляду діяльності лідерів радянської держави з точки зору їх вкладу в державне будівництво на різних етапах історії. У той же час, багато істориків перехідної епохи прагнули до сенсаційності, яка нерідко досягалася шляхом суб'єктивної оцінки відомих історичних явищ.

На рубежі 1980-1990-х рр. помітно підвищився інтерес дослідників до робіт біографічного жанру, пов'язаний з ліквідацією білих плям у вітчизняній історії радянського періода. На заході перебудови стали з'являтися брошури в жанрі політичної біографії, що розкривають діяльність членів Політбюро і ЦК в 1930-40-ті рр. Однак до наукового висвітлення політичної біографії Г.М. Маленкова в той час дослідники так і не дійшли.

Основний масив публікацій про Г.М. Маленкова був створений тільки в 1990-і рр. - початку ХХІ ст. З'явилися в цей час нові інформаційні та ідеологічні можливості в розвитку історичної науки, розширення архівної бази досліджень, відкриття доступу до фонду Г.М. Маленкова в РГАСПИ

дозволило вивести розробку теми на якісно новий рівень. Період сталінізму став одним з найбільш досліджуваних в пострадянській історіографії. Дослідники відзначали, що зосередження влади в руках партійного апарату істотно підвищило роль його керівників, які були покликані відігравати роль вождів мас. Однак про самих партійних вождів, які діяли в цей період, написано небагато. Здебільшого вони освітлювали внесок харизматичних лідерів в будівництво соціалізму, перемогу у війні і процес становлення радянської системи влади.

У 1990-і рр. в історичній науці з'явилися роботи, які акумулювали як старі, так і нові джерела. Багато вчених поступово відходять від упередженого ставлення до радянського періоду в цілому і до оцінки діяльності вождів СРСР зокрема. До досліджень, присвяченим вивченню діяльності верхніх ешелонів партійної влади в СРСР відноситься монографія О.В. Хлевнюка «Політбюро. Механізм політичної влади в 1930-і роки», написана на основі аналізу цілого блоку документів і матеріалів Політбюро, Секретаріату та Оргбюро ЦК ВКП (б), Раднаркому СРСР, багатьох особистих фондів [100]. Матеріали, зібрані О.В. Хлевнюком, особливо важливі для розуміння процесів входження Г.М. Маленкова у владу, де він перебував аж до розгрому «антипартійної групи» в 1957 р. На основі вивчених архівних документів, О.В. Хлевнюк, наприклад, спростовує відомий висновок про те, що в Політбюро в 1930-40-і рр. відбувалося протиборство «помірних» і «радикалів», так як часто один і той же член Політбюро в різні періоди своєї кар'єри займав різні позиції [101].

На думку О.В. Хлевнюка, багато членів Політбюро, в тому числі і Г.М. Маленков, займали «відомчі» позиції (В.М. Молотов - Раднарком, А.І. Мікоян - Наркомат постачання, В.В. Куйбишев - Держплан, К.Є. Ворошилов - військове відомство, А.А. Андрєєв - Наркомат шляхів сполучення, С.В. Косіор і С.М. Кіров - Україна і Ленінградська область). Він уточнює, що в архівах збереглося багато документів, що відображають міжвідомчі зіткнення, в яких брали участь члени Політбюро, які очолювали різні відомства. Споры йшли з приводу розподілу кадрів, обладнання,

капітальних вкладень. Але автор зазначає, що, незважаючи на наявність цих конфліктів, вони не носили політичного забарвлення.

З другої половини 1990-х рр. починається детальне дослідження проблеми організації влади і механізмів її формування і функціонування в сталінський період радянської історії. Однак такий найважливіший аспект, як боротьба між різними угрупованнями всередині Політбюро, особливо в останні роки перед смертю Сталіна і аж до розгрому «антипартійної групи» до недавнього часу взагалі був практично не вивчений. З'являються тільки перші роботи з цієї проблеми, як, наприклад, монографія А.А. Данилова та А.В. Пижикова «Народження наддержави: СРСР в перші повоєнні роки». Авторам вдалося узагальнити і проаналізувати нові матеріали, що розкривають глибинні процеси протиборства між партійними функціонерами і Радою Міністрів СРСР, а також між різними альянсами всередині найближчого оточення вождя в кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. [45].

В останні роки помітно підвищилася увага дослідників до політичних біографій партійних і державних діячів СРСР 1930-1950-х рр. У них автори крізь призму діяльності конкретних особистостей в тій чи іншій мірі зачіпають і проблеми формування партійно-державної ідеології і політичної культури, аналізують їх окремі аспекти. У нечисленних роботах, безпосередньо присвячених Г.М. Маленкову, відзначалася його висока працездатність, наполегливість у досягненні поставлених цілей, здатність до політичного розрахунку.

Таким чином, до теперішнього часу, зусиллями ряду істориків і представників суміжних дисциплін були позначені головні напрямки діяльності Г.М. Маленкова в період його перебування у вищих ешелонах державної влади в СРСР. Однак цілісного і всебічного аналізу його роботи, заснованого на принципі історизму, поки ще не проведено.

1.2. Джерельна база та методологія дослідження

Документальними джерелами даного дослідження мали б послужили матеріали державних архівів Російської Федерації, разом з тим, у зв'язку з сучасною політичною ситуацією в Україні – прямо скажемо розв'язаною Російською Федерацією війною у країні, це не видається можливим, а ні з точки зору безпеки дослідника, а ні з етичної точки зору. Разом з тим, наслідуючи праці вітчизняних істориків ми надамо загальний огляд вже опублікованих матеріалів з цього архіву. Також визначне місце у дослідженні посіли публікації документів, мемуарна література, листування сучасників, публіцистика, а також окремі виступи Г.М. Маленкова перед трудящими і у відкритій пресі.

У Державному архіві Російської Федерації (ГАРФ) знаходяться документи вищих органів державної влади, зокрема - матеріали Ради Міністрів СРСР, який очолював Г.М. Маленков, а саме: документи «особливих папок» І.В. Сталіна, Г.М. Маленкова, А.Г. Зверєва, Л.П. Берія, В.М. Молотова, Н.С. Хрущова, де містяться особливо важливі матеріали з питань участі лідерів партії і уряду в розвитку промисловості і сільського господарства [21-27]. У Російському державному архіві соціально-політичної історії (РГАСПИ) зберігаються численні справи з протоколами Політбюро і Секретаріату ЦК ВКП (б), Оргбюро ЦК, ряду відділів. У фонді Центрального Комітету КПРС (ф. 17) містяться довідки, доповіді та інформація ЦК союзних республік, обкомів і крайкомів партії про роботу окремих промислових підприємств і колгоспів, якими займався Г.М. Маленков. Основна архівна інформація міститься в особистому фонді Г.М. Маленкова (РГАСПИ. Ф. 83), в якому містяться його доповіді та виступи на з'їздах, конференціях, пленумах, оригінали і копії записок в ЦК КПРС, чернетки і начерки докладних записок, документи по ГКО, листування з І.В. Сталіним, В.М. Молотовим, А.А. Андрєєвим, К.Є. Ворошиловим і т.п. У фонді зберігаються унікальні документи з різних питань партійної і державної діяльності, адресовані на ім'я

І.В. Сталіна і надіслані Г.М. Маленкову для ознайомлення, а також інформаційні матеріали органів КДБ і НКВД [5-20]. Частина матеріалів з фонду Г.М. Маленкова залишена на секретному зберіганні і поки не доступна широкому загалу дослідників.

Допоміжне значення мають документи з фондів І.В. Сталіна (ф. 558), А.А. Жданова (ф. 77), В.М. Молотова (ф. 82), в яких містяться унікальні документи і матеріали, що по-новому висвітлюють питання Державного будівництва. Окремі матеріали містяться в Російському державному архіві новітньої історії (РГАНІ). Серед них велике значення мають стенограми (особливо не правлені) з'їздів ВКП(б) і пленумів ЦК [21-27].

Значну їжу для роздумів і авторського аналізу дають спогади сучасників Г.М. Маленкова - В.М. Молотова, А.І. Мікояна, Н.С. Хрущова, І.С. Конєва [28-36]. Далеко не всі оцінки державних діячів можуть бути визнані об'єктивними, проте на основі їх зіставлення можна зробити висновки про ті процеси, які відбувалися всередині Політбюро в період з 1939 по 1957 р. Дуже змістовні, хоча і не позбавлені суб'єктивного забарвлення спогади сина Г.М. Маленкова про свого батька [37].

Міжнародний Фонд «Демократія» в серії «Росія. ХХ століття. Документи» випустив 6 книг оригінальних документів, які можна було б об'єднати під умовною назвою «Шість пленумів ЦК після Сталіна». Три з них - за участю Гуверівського інституту. Мова йде про наступні пленуми: 1. Березень 1953 року - смерть диктатора і поділ влади (стенограми березневих пленумів); 2. Лаврентій Берія - стенограма липневого пленуму ЦК 1953 рік, на якому він був знятий з усіх посад і відданий під суд; 3. Георгій Маленков - стенограма січневого пленуму ЦК 1955 року, на якому Маленков був знятий з поста голови Ради Міністрів; 4. Молотов, Маленков, Каганович - стенограма червневого пленуму ЦК 1957 г. - повалення головних конкурентів Хрущова; 5. Георгій Жуков - стенограма жовтневого пленуму ЦК 1957 р - вигнання з Політбюро Жукова, а також документи і матеріали про Жукова сталінських і брежнєвських часів; 6. Микита Хрущов - стенограма

жовтневого пленуму ЦК 1964 р – зняття з посади Хрущова, а також матеріали і документи про підготовку пленуму.

Кожна книга містить оригінальну стенограму того чи іншого пленуму, а також деякі інші документи, які стосуються цього періоду. Книги оснащені довідковим апаратом. Видані матеріали являють собою живий відбиток боротьби за владу в тоталітарній державі, смертельний удар по якому завдала реформація країни, що почалася в 1985 році. Видання «Молотов, Маленков, Каганович. 1957» є четвертою книгою цієї серії документальних публікацій.

Центральна тема перших виданих книг - перерозподіл влади після смерті Сталіна в 1953 р них, зокрема, розглядаються документи трьох критично важливих пленумів ЦК КПРС. Перший з них - липневий пленум 1953 г. - це сцена суду партії над шефом таємної поліції Лаврентієм Берією. Він став помітним кроком на шляху обмеження влади таємної поліції. В результаті червневого (1957) пленуму Хрущов здобув перемогу над «антипартійною» групою Молотова, Маленкова, Кагановича. Ця перемога розглядається як відома межа в радянській історії, оскільки вона запобігла поверненню до сталінізму. Жовтневий (1957) пленум - предмет наступної книги серії - призвів до відставки маршала Жукова, останнього реального суперника Хрущова, і забезпечив панування партії над силовими міністерствами аж до приходу до влади Брежнєва, який сам став висуванцем союзу військово-промислового комплексу і силових структур. У цих трьох книгах на основі документів показано еволюцію радянської системи від заснованої на терорі тиранії однієї людини до так званого колективного керівництва при визначальній ролі першої особи в партії.

21 лютого 2020 вийшов з друку каталог історико-документальної виставки «Маленков» з циклу «Лідери радянської епохи» [6]. У виданні представлені унікальні архівні документи та меморіальні предмети, що експонувалися на історико-документальній виставці «Маленков» 24 грудня 2019 р. - 9 лютого 2020 р. в Виставковому залі федеральних архівів в м. Москві. Матеріали розповідають про походження Г.М. Маленкова, його навчання в

Оренбурзькій гімназії, участь в Громадянській війні, поступове просування по кар'єрних сходах - від рядового партійного працівника до члена Політбюро і найближчого соратника І.В. Сталіна. В каталозі опубліковані документи, що знаходяться на зберіганні в Російському державному архіві соціально-політичної історії, Російському державному архіві новітньої історії, Російському державному архіві кінофотодокументів, сімейному архіві Маленкова, а також експонати, надані Оренбурзьким державним історико-краєзнавчим музеєм. Особливий інтерес представляють раніше не публікувалися і не експоновані документи про причетність Маленкова до подій Великого терору, до «справи авіаторів», «ленінградської справи», «справи лікарів», обставин його відставки з поста Голови Ради міністрів СРСР в січні 1955 р., матеріали червневого пленуму ЦК КПРС 1957 року з розглядом питання про так звану «Антипартійну групу».

В цілому, використання різноманітних історичних матеріалів і джерел дозволило скласти більш повне уявлення про партійно-державну діяльність Г.М. Маленкова в 1939-1957 рр.

Методологічну основу дослідження склали діалектичний метод пізнання, принципи історизму, історико-типологічний метод, принципи системності, порівняльного аналізу, а також емпіричний метод з опорою на широке коло джерел і літератури з проблеми. Комплексний підхід до дослідження партійно-державної діяльності Г.М. Маленкова зумовив необхідність застосування, перш за все, історичного, логічного, проблемно-хронологічного, статистичного і структурно-системного методів. Крім історичних методів автор використовував методологію дослідження політології та соціологічних дисциплін.

Висновки до розділу 1

Отже, документальними джерелами даного дослідження послужили публікації документів, мемуарна література, листування сучасників, публіцистика, а також окремі виступи Г.М. Маленкова перед трудящими і у відкритій пресі. Значну їжу для роздумів і авторського аналізу дають спогади сучасників Г.М. Маленкова - В.М. Молотова, А.І. Мікояна, Н.С. Хрущова, І.С. Конєва. Далеко не всі оцінки державних діячів можуть бути визнані об'єктивними, проте на основі їх зіставлення можна зробити висновки про ті процеси, які відбувалися всередині Політбюро в період з 1939 по 1957 р. Дуже змістовні, хоча і не позбавлені суб'єктивного забарвлення спогади сина Г.М. Маленкова про свого батька.

У вітчизняній історіографії склалося три взаємопов'язані блоки історичної літератури, різних не тільки за хронологією проведених досліджень, а й за своєю концептуальною спрямованістю: перший, радянський, з цілком певною ідеологією, другий, перебудовний, з розмитою ідеологією і третій, пострадянський, з остаточно ще не визначеною концептуальністю, в тому числі і при висвітленні політичної діяльності лідерів радянської держави.

В цілому, використання різноманітних історичних матеріалів і джерел дозволило скласти більш повне уявлення про партійно-державну діяльність Г.М. Маленкова в 1939-1957 рр.

РОЗДІЛ II.

Місце і роль Г.М. Маленкова в апараті ЦК ВКП (Б) у 1939-1946 рр.

2.1. Шлях до партії. Оформлення партійного активіста

Про походження Г.М. Маленкова і про ранні роки його життя збереглося мало офіційних відомостей. З радянських біографічних довідок випливало, що він народився 8 січня 1902 р. (26 грудня старого стилю 1901 р.) в Оренбурзі. У віці 18 років він вступив добровольцем до лав Червоної армії і з 1919 до 1922 р був політпрацівником ескадрону, полку, бригади, політуправління на Східному і Туркестанському фронтах. У комуністичну партію він вступив у квітні 1920 р. Це все, що говорять офіційні радянські джерела про дитинство і юність Маленкова. Немає ані слова ні про батьків, ні про школу, де він навчався, ні взагалі про те, що він робив протягом перших 18 років свого життя, до вступу до лав Червоної Армії.

За радянських часів вважалося, що Г.М. Маленков вийшов з робочих шарів старої Росії. Його батько був селянином-кулаком і прасолом-скупником. Таким чином, Маленков за походженням із заможних селян села Дідове, розташованого порівняно недалеко від Оренбурга. Якщо в середині 1860-х рр. в ньому значилося 212 дворів з 2114 жителями, то через чверть століття, до початку 1890-х рр., воно виросло до 528 дворів та 3700 жителів [65, с. 101]. Церква, школа, пошта і телеграф, три водяні млини, дві ярмарки на рік, базар щотижня по суботах - такі офіційні дані про це село для кінця XIX в., коли була проведена залізниця, яка зв'язала край з центрами країни і дала потужний поштовх для його розвитку.

Батько Маленкова належав до числа найбільш заможних селян села і не тільки вів селянське господарство, а й займався торгівлею, тримав невеличку крамницю, мав млин, скуповував і відправляв у місто на продаж борошно, рибу, яйця, худобу, масло. Свого старшого сина, Георгія, він відправив вчитися в губернське місто, віддавши в найкращий з існуючих на той час в

Оренбурзі середній навчальний заклад (їх там було багато - дві гімназії, реальне училище, два кадетських корпуси, козацьке юнкерське училище, комерційне училище, учительська семінарія, семінарія духовна і т. п.).

У гімназії Маленков вперше з'явився восени 1912 року і, блискуче витримавши іспити, вступив відразу до другого класу. Чи не з перших же днів висунувся і своїми здібностями, і пам'яттю, і умінням працювати. Пам'ять у нього була блискуча - все почуте запам'ятовував назавжди, легко схоплював нові думки, вмів робити висновки. У ці роки Маленков багато читав, багато працював. Чи не з першого ж року він висунувся на місце першого учня в класі - і так йшов до кінця, ставши визнаним кандидатом на золоту медаль. Навчався з усіх предметів на круглу п'ятірку: і по історії, і по словесності, і з іноземних мов, але найулюбленішим його предметом була математика [49, с. 55].

У період навчання в гімназії Маленков не виявляв великого інтересу до політичних подій. Про революційний рух і про революційні партії в гімназії тоді взагалі мало знали, чи мало цікавилися. Маленков був серед найменш зацікавлених у цьому. Він про це говорив відкрито, заявляючи, що політика його не цікавить і що він хоче бути інженером і докладно всіх зусиль до того, щоб після гімназії потрапити в Томський технологічний інститут. Також не виявляв Маленков своїх симпатій до революційного руху, а тим більше до більшовизму, і пізніше, в 1917-1918 рр., коли події гостро поставили це питання перед усіма. В Оренбурзі ці події відбувалися більш бурхливими темпами, ніж у багатьох інших районах країни [91, с. 2]. Безсумнівно, свій вплив чинила строкатість національного складу населення. Національні конфлікти загострювали соціальні протиріччя.

Більшовицькі настрої з'явилися і в гімназії. Були доповіді місцевих більшовицьких лідерів, виник осередок з гімназистів. Дивитися і слухати ходило багато учнів. Маленкова серед них не було. До табору співчуваючих його ніхто не зараховував.

Події революційного часу внесли розлад у життя гімназії. Заняття йшли з перебоями. В кінці 1918 р, коли червоні вийшли на підступи до міста, було вирішено провести прискорений випуск, якому судилося стати останнім випуском в історії старої Оренбурзької чоловічої гімназії. Справжніх іспитів не було. Комісія вирішувала за відгуками викладачів, і вирішувала, звичайно, дуже поблажливо. «Атестати зрілості» отримали всі без винятку, хто був у восьмому класі. Це був клас, в якому навчався Маленков.

Офіційна радянська біографія Маленкова каже, що в 1919 р 18-річним юнаком Маленков вступив добровольцем до лав Червоної армії і потім протягом наступних трьох років був політпрацівником. До цього часу велика громадянська війна для Оренбурзького краю була закінчена, і саме в цей час Маленков пішов добровольцем до Червоної армії. Маленков служив в Туркестані у 2-й Туркестанській дивізії, що стояла в Ферганській долині, маючи штаб в м Скобелев (нині м Фергана). Це було невелике містечко, в якому за переписом 1897 р. значилося п'ять з половиною тис. жителів. Політвідділ 2-й Туркестанської дивізії, як тільки вона прийшла в край, розгорнув широку пропаганду серед населення, закликаючи басмачів відмовитися від безнадійної боротьби [80, с. 95]. Всім учасникам басмацьких загонів була оголошена повна амністія за умови негайного роззброєння. Саме цією роботою керував Маленков.

У 1922 р Маленков був демобілізований з Червоної армії (тоді демобілізували багатьох в зв'язку з закінченням громадянської війни) і, переїхавши до Москви, вступив до Московського вищого технічного училища. Пізніше він любив говорити, що його завжди тягнуло до інженерної справи, в якому він з юності бачив своє покликання. Однак політичні зміни в країні призвели Маленкова в ряди молодих управлінців сталінської епохи [40, с. 20].

Як відомо, вже навесні 1922 р. Сталін почав обережно, але твердо підбирати важелі управління партією. Розглядаючи його діяльність, не можна не визнати, що зі своєї точки зору він повів роботу як майстерний стратег, він умів не тільки правильно намічати ударні завдання, але і знаходити шляхи для

їх вирішення. Перші роки він мало втручався в великі принципові і політичні питання, надаючи можливість на ці теми сперечатися іншим, тим більше, що саме на цих великих і тому важких питаннях інші вступали в конфлікти між собою, робили помилки і створювали собі ворогів. Свою увагу Сталін спочатку зосередив на зміцненні і розширенні політичного і силового апаратів диктатури, необхідність яких на верхах компартії визнавали всі. Навіть до проблем великої політики (наприклад, національне питання на Кавказі) він підходив тоді під цим кутом зору. І саме це дозволяло йому, поступово розширюючи коло своєї діяльності, ставати все більш і більш повним «господарем» всього центрального апарату партії, все більш і більш владним керівником загальної політики терористичного апарату держави.

Справу зрощування партії з державою він починав з боку ГПУ. Партійний апарат в той час вкрай потребував людей, подібних до Маленкова. Під прикриттям фраз про необхідність збереження єдності «монолітної лєнінської партії», в самий розпал кампанії з проведення «лєнінського набору» нових членів партії, Сталін починав свою першу чистку партійних лав в Москві та Лєнінграді від опозиціонерів [82, с. 70]. В першу чергу чистка була спрямована проти учнівської молоді: тут найбільше було елементів, породжених «збаламучених стихією» революції.

Чистка проводилася за добре продуманим планом: в першу чергу «вичищали» виконавчі органи студентських організацій, видаляючи з них не тільки відкритих опозиціонерів, а й тих, хто був заражений «гнилим лібералізмом», тобто, не будучи сам опозиціонером. З особливою ретельністю «ліберали» були вигнані з секретарських посад. На їх місця були посаджені люди часом зовсім невідомі, які ніяких заслуг не мали, але цілком перебували в руках центрального апарату Сталіна і його найближчих соратників.

Саме в цей період Маленков був призначений на посаду секретаря загальноузузівського осередку ВКП(б) МВТУ, де підготував і провів весняну чистку 1924 р. серед комуністів цього училища. У другій половині 1920-х рр. Маленков зіграв вирішальну роль у викоріненні троцькізму в МВТУ. Своєю

роботою на посаді секретаря загальноунавчського осередку ВКП(б) він довів, що володіє багатьма з якостей, необхідних для організатора великого розмаху. Серед тодішніх найближчих соратників Маленкова були Малишев, Первухін, Сабуров та інші. В середині 1920-х рр. вони були однолітками Маленкова і його найближчими співробітниками по чистці «загальноунавчського осередку ВКП(б)» [96, с. 105]. Особливо близьким був В.А. Малишев, пізніше генерал-полковник, один з керівників створення атомної і водневої бомб. Він був помічником Маленкова по секретарській роботі в МВТУ, а потім, коли Маленков перейшов на роботу в секретаріат ЦК, його наступником на цьому секретарському посту.

Діяльність Маленкова в МВТУ не могла не звернути на себе уваги Сталіна, який з-за спини Молотова був справжнім керівником операцій з чищення вузів, особливо з чищення їх від «троцькістів». Успіхи Маленкова в цій області зіграли вирішальну роль при вирішенні питання про його притягнення на роботу в апарат секретаріату ЦК комуністичної партії і в особистий секретаріат Сталіна.

На пост генерального секретаря ЦК Сталін був обраний 3 квітня 1922 р. З перших же днів віхами його організаційної політики проступають два основних елементи: прагнення до консолідації партійного апарату, з одного боку, і прагнення до підвищення його питомої ваги в загальному житті країни, з іншого. У справі консолідації партійного апарату Сталіна цікавило не очищення його від тих партійних працівників, які, користуючись своїм становищем, займалися «хабарництвом, розбоями і безрозсудними діями». Заходи, які були проведені за перший рік перебування Сталіна на посту генерального секретаря, своїм завданням ставили не переслідування комуністів, які здійснювали злочини загально-кримінальної, а, навпаки, вилучення такого роду комуністів із під загальної підсудності, яка була встановлена для всіх громадян СРСР. Як повідомляв Шкирятов, представник Центральної контрольної комісії, на Дванадцятому з'їзді в квітні 1923 р. саме в цей період центральними установами партії було укладено угоду з ГПУ, а

також з загальними і військовими трибуналами про те, що слідство про комуністів, які здійснювали злочини загально-кримінального підпорядкування, повинні проводитися не в загальному порядку, розслідуватися не звичайними слідчими органами радянської держави, а спеціальними партійними слідчими, призначеними партійними організаціями і діючими за партійними інструкціями [42, с. 6]. Закінчивши своє слідство, ці партійні слідчі робили доповіді партійним контрольним комісіям і останні вирішували, що робити з членом партії, який вчинив кримінальний злочин. Далеко не завжди результатом такої доповіді була передача винного суду.

Зворотним боком цієї системи, яка була сформована за часів Сталіна, був колосальний ріст залежності окремого комуніста від партійного апарату, керуючого всіма справами партійних організацій.

Маленков чудово розумів бажання Сталіна перетворити комуністичну партію в монолітне ціле, яка живе відокремлено від усього зовнішнього світу власним життям, підлегла лише партійному апарату. Одночасно через створення в апараті секретаріату партії особливого відділу, що виробляє розподіл партійних працівників, Сталін домогся консолідації цього відділу партії і перетворив його в слухняний інструмент своєї політики. Такий «особливий відділ» існував і раніше, до приходу Сталіна на пост генерального секретаря. Цей відділ тоді називався Учраспред, тобто Обліково-розподільний відділ секретаріату ЦК. Сталін був незадоволений і правами цього Учраспреду, і практикою його роботи, і ще взимку 1922-1923 рр. розробив план його реорганізації. Цей план не отримав тоді схвалення з боку більшості ЦК, керованого Зінов'євим і Каменєвим [55, с. 130]. Проте Сталін на Дванадцятому з'їзді партії виступив з цим планом, апелюючи до провінційних працівників.

У своїй доповіді він доводив необхідність реформи. «До цих пір справи велися так, - говорив Сталін, - що справи Учраспреду обмежувалися урахуванням і розподілом товаришів по губкомам і обкомам. Далі цього Учраспред, просто кажучи, не пхав носа». Сталін вважав за необхідне

покінчити з цією практикою і забезпечити якісніший контроль. «Тепер, - говорив він, - коли робота пішла вглиб, коли ми тримаємо курс на спеціалізацію, коли необхідно кожного працівника вивчати по кісточках ... Уччаспред вже не може замикатися в рамках губкомів ... Ясно, що керівна роль партії повинна висловитися не тільки в тому, щоб давати директиви, а й в тому, щоб на відомі посади ставилися люди, здатних зрозуміти наші директиви, здатних провести їх в життя» [75].

Для цього Сталін пропонував реорганізувати всю справу обліку та розподілу партійних сил, у величезній мірі збільшивши права центрального розподільного органу, тобто в кінцевому підсумку свої власні. Незважаючи на те, що більшість ЦК було проти цієї пропозиції, вона було прийнята з'їздом. Провінційні делегати його підтримали, хоча пропозиція збільшувала права центру і, отже, була для них не вигідною. Пояснення цієї перемоги Сталіна слід шукати в тому, що свою боротьбу за централізацію справи обліку та розподілу партійних сил Сталін цілком виразно пов'язував з боротьбою за розширення прав партії в області контролю державного і господарського апарату. Його резолюція пропонувала звернути «особливу увагу на управління і розширення органів обліку та розподілу як на верхах, так і в низах, бо ці органи набувають тепер колосального і першорядного значення, бо це найбільш реальний засіб тримати в руках партії все нитки господарства і радянського апарату» [60, с. 25]. Зінов'єв, Каменєв та інші діячі центру вже тоді розуміли, наскільки небезпечно велике зосередження влади в руках Сталіна і починали свою боротьбу (поки ще обережно) проти такого зосередження. Але провінційні делегати, на шкоду правам яких найбільше було направлена пропозиція Сталіна, його підтримали, тому що ця пропозиція закріплювала розширення прав партійного апарату в цілому в його прагненні до диктатури над апаратом, радянським і господарським.

Уже в другій половині 1920-х рр. Г.М. Маленков відчув зміну політичної кон'юнктури і побачив в прагненні Сталіна спертися на низові кадри апарату своє покликання. Загальний наступ партійного апарату в цьому останньому

напрямку Сталін розгортав з величезною наполегливістю і послідовністю. Він вів його за двома основними лініями. Перш за все, по лінії Учраспред (незабаром після Дванадцятого з'їзду Учраспред був перейменований в Орграспред - Організаційно-розподільний відділ секретаріату ЦК) [98, с. 40]. Велася серйозна робота зі створення комуністичних фракцій у всіх організаціях і установах, які тільки існували по країні, включаючи центри кооперативів, профспілок, господарських організацій, наркоматів і т. д. З усіма цими фракціями Орграспред вступав в постійні відносини, реєстрував їх склад, регулярно отримував звіти про їх засідання і т. д.

На місцях Орграспред спирався на людей, які з міркувань, найчастіше особистої кар'єри, були готові критикувати політику комуністів, офіційно очолювали відповідні організації або установи, які недостатньо «партійно витримані» і містили відступ від партійних рішень і «партійних принципів». Всіх таких критиків «партійний апарат» Орграспреда брав на облік, створюючи таким чином густу мережу своїх агентів, які інформували центр про всі коливання в роботі радянського і господарського апарату і допомагали Орграспреду знаходити слабкі з його точки зору ланки. Так створювалися і зв'язувалися в ціле кадри комуністів, які отримали на мові того часу назву «партійних активістів». По суті, проходив процес формування кадрів диктатури партійного апарату над офіційним апаратом радянської держави.

2.2. Укріплення позицій Г.М. Маленкова у партійному та держаному будівництві

Другою важливою лінією в роботі партійного апарату стала лінія партійних контрольних комісій, які в 1920-і рр. з ініціативи Сталіна були повністю реорганізовані і об'єднані з наркоматом Робітничо-селянської інспекції (РСІ). Дванадцятий з'їзд, який прийняв рішення про цю реорганізацію, дав реорганізованим органам величезні повноваження по лініях як партійної, так і радянської. На них було покладено не тільки «обстеження і вивчення причин злочинів, безгосподарності керівників і співробітників державних апаратів, боротьба з системою підкупів» і т. д.; не тільки «перевірка по суті роботи керівників і співробітників державних і господарських органів, сприяння державі і партії в підборі особистого керівного складу», але і розробка питання про «реорганізацію державного апарату на нових засадах» [87, с. 51].

У той період взагалі панувала точка зору необхідності відвертого переходу від радянської диктатури до диктатури комуністичної партії. Наділені величезними повноваженнями, що мали право знайомитися з усіма деталями діяльності всіх радянських організацій і органів, контрольні комісії стали дуже важливим фактором посилення партійного апарату, особливо за умови тісної координації своєї діяльності з діяльністю Орграспреду. Кадри «партійних активістів», що направлялися до роботи у контрольних комісіях, ставали постійною загрозою для комуністів, які очолювали органи радянського апарату. Доноси в ці комісії стали свого роду школою, в якій верхи партійного апарату «натаскували активістів» з партійних низів в справі цькування супротивників. Особовий склад керівників цих контрольних комісій з самого початку забезпечував дружню співпрацю з Орграспредом [46, с. 72]. Особливо важливу роль в цьому відношенні грав Шкирятов, заступник голови ЦК, що завідував її секретаріатом. Він був вірним помічником Сталіна, повністю розділяв його позицію.

Центром, з якого Сталін вів наступ партійного апарату на апарат радянський, став секретаріат ЦК ВКП(б). Саме в цей час його очолив Маленков, забезпечивши хорошу координацію роботи всього апарату партії.

Призначення Г.М. Маленкова на високий пост начальника управління кадрів ЦК ВКП(б) пов'язано з тим, що в середині 1930-х рр. він виявився в числі близьких сподвижників І.В. Сталіна в здійсненні курсу форсування індустріалізації, колективізації та організації політичних репресій. У травні 1935 року ЦК ВКП(б) прийняв рішення створити Особливу комісію для керівництва ліквідації ворогів народу. Разом зі Сталіним, Ждановим, Єжовим, Шкірятова і Вишинським в її склад входить Г.М. Маленков. Маленков входив в підпорядкування голови комісії партійного контролю Єжова і був зобов'язаний виконувати його розпорядження [73, с. 92]. Але одночасно Маленков мав прямий вихід на Сталіна, до якого постійно звертався з пропозиціями про перестановку кадрів. У січні 1938 р. він виступив на пленумі ЦК з доповіддю про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій і про заходи щодо усунення цих недоліків. У доповіді в прихованій формі фактично засуджувалася репресивна політика Єжова, але не пропонувалися дійсно кардинальні заходи для її припинення.

На всіх етапах партійно-державної роботи Г.М. Маленков був орієнтований не на догматичне слідування принципам офіційної радянської ідеології, а на будь-які зміни в політичній кон'юнктурі, яка в досліджуваний період повністю визначалася особистою позицією І.В. Сталіна. Саме цим пояснюється швидке просування Г.М. Маленкова по кар'єрних сходах: у 1925-1930 рр. - робота в апараті ЦК ВКП (б), в 1930-1934 рр. - в Московському обласному комітеті ВКП(б), 1934-1939 рр. - завідувач відділом керівних партійних органів ЦК ВКП(б), з 1939 по 1946 рр. - начальник Управління кадрів ЦК ВКП(б) [38, с. 17].

На всіх етапах своєї партійно-державної діяльності Г.М. Маленков відповідав за найбільш складні сектори народного господарства. На початку 1940-х рр. він займався розвитком промисловості і транспорту, що цілком відповідало його професійній підготовці як інженера. Усвідомлюючи неминучість війни, що наближається, в своїй доповіді на XVIII

партконференції Г.М. Маленков зробив головний акцент на необхідності мобілізації народного господарства для потреб армії [78, с. 85]. Позиція Маленкова, яка полягала у вимозі посилення адміністративних заходів для підвищення продуктивності праці, не отримала підтримки ряду фахівців, серед яких були яскраві прихильники економічних методів господарювання - Н.А. Вознесенський, А.Н. Косигін, А. А. Кузнєцов і ін. Не випадково в подальшому саме Г.М. Маленкову Сталін доручить ліквідацію ленінградської групи економістів, звинувачених в антипартійному ухилі.

Після Вісімнадцятого з'їзду закулісна роль Маленкова виходить на відкриту поверхню життя ВКП(б), і по партійній лінії він стає правою рукою Сталіна. На цьому з'їзді знову був переглянутий статут партії, причому однією з найважливіших змін була централізація і універсалізація (якщо можна вжити цей термін) обліку членів партії. На місці колишнього відділу керівних парторганів, який брав на облік тільки відповідальних працівників, в апараті ЦК було створено Управління кадрів [92, с. 51]. Вже сама ця назва показувала, в якому напрямку йшов процес змін: Управління, очолюване «начальником» (цей термін тоді вперше з'явився в статуті ВКП(б)), не тільки брало на облік ті чи інші групи партійних працівників, воно повинно було керувати всіма кадрами партії.

В основу діяльності Управління кадрів з самого початку був покладений принцип обов'язковості строго «персонального обліку кожного члена і кандидата партії» (слова Маленкова на Вісімнадцятому з'їзді). До моменту цього з'їзду (точніше на 1 березня 1939 г.) таких було майже 2, 5 млн. (1 588 852 члена і 888 814 кандидатів) [68, с. 107]. На кожного з них була заведена особлива індивідуальна картка з докладними біографічними даними. Ця індивідуальна картка часто розросталася в велике досьє і дозволяла знати, що собою даний комуніст представляє і на яку роботу він може бути призначений, яку посаду партія може йому довірити.

Маленков привніс в роботу апарату партії сувору організацію. Всі члени і кандидати були розбиті на категорії - за ступенем відповідальності робіт, які

вони можуть виконувати, і в залежності від цієї категорії вони підлягали введенню до місцевих організацій, або обкому, або ЦК.

Створення такої структури, як Управління кадрів, колосально збільшило владу партійного апарату над кожним окремим членом партії, і відповідно до цього колосально збільшилася роль Управління кадрів в загальному апараті ЦК. В апараті кожного міськкому, райкому, обкому, крайкому, кожного ЦК нацпартії створювалися свої відділи кадрів, які, правда, формально були підпорядковані місцевим організаціям, але були в той же час пов'язані з центральним Управлінням кадрів і, звичайно, перебували під його впливом. Управління кадрів пронизувало весь апарат партії від верху до низу і в самому повному розумінні слова командувало партією.

Начальником цього Управління кадрів в березні 1939 р став Маленков. Слід визнати, що він мав на це повне право: система була придумана і продумана їм, і він же був будівельником всієї цієї колосальної будівлі. Їм був підібраний строго перевірений особовий склад цього апарату, який він умів міцно тримати в руках [47, с. 77]. Картотека Управління кадрів представляла собою систему кімнат, суцільно зайнятих сталевими шафами з картками різних кольорів і в різних комбінаціях, з позначками різними чорнилами, з умовними значками, з посиланнями на різні документи, що зберігаються в особливо секретних сейфах. Систему обліку вели спеціально підібрані, особливо перевірені і особливо вимуштрувані службовці, які сортували нові дані і розносили їх по картках, вносячи доповнення і поправки. Особлива увага Управління було звернута на підготовку кадрів працівників на всі можливі випадки. Що б не трапилося, Маленков і його штаб були здатні терміново подати списки можливих і цілком кваліфікованих заступників.

В історичній літературі зустрічається думка, що в штаб своїх найближчих співробітників Маленков брав виключно інженерів, вважаючи, що складною машиною кадрів численної партії управляти можуть тільки люди, які пройшли точну науку від інженерного будівництва. У всякому разі, обидва його помічника по Управлінню - Євген Андреев і Микола

Шаталін - дійсно були інженерами. Інженерської кваліфікація для керівництва Управлінням була, дійсно, необхідна і під іншим кутом зору: в сферу діяльності Управління Маленков включав не тільки кадри апарату партії в вузькому сенсі слова, а й кадри всього державного апарату [62, с. 81].

До 1939 року в політичних секторах всього державного апарату все помітні пости були зайняті комуністами, і їх діяльність перебувала під контролем партійних організацій. У цих секторах Управління принципово нового нічого зробити не могло - йому залишалось тільки внести свою систему в справу заповнення цього апарату відповідним чином підібраними людьми. Зовсім інакша ситуація склалася в секторах господарських. При повному одержавленні всього господарського життя країни, відносно значення цих секторів державного апарату в справі здійснення диктатури ставали особливо важливими, а роль комуністів в них була відносно слабкою. Тому Маленков, як першочергове завдання поставив повне поширення діяльності Управління кадрів на ці господарські сектори державного апарату [99, с. 62]. Підбираючи відповідні кадри для цих секторів, Управління повинно було налагодити функціонування апарату господарських секторів країни, в першу чергу апарату промисловості.

Велике значення Г.М. Маленков надавав питанням підвищення кваліфікації управлінських кадрів. В кінці 1930-х рр. в країні явно не вистачало кваліфікованих фахівців - інженерів, техніків, архітекторів і т. д. Займаючись розстановкою кадрів, Маленков докладав багато зусиль до того, щоб підвищити кваліфікацію управлінських кадрів. Однак грамотних фахівців-комуністів все ще було недостатньо. Вихід з глухого кута Управління намагалося знайти, вийшовши за межі ВКП(б), взявши на облік всіх без винятку інженерів і взагалі фахівців, в тому числі і безпартійних [39, с. 8]. Це був крок у напрямку перетворення партійного Управління кадрів в загальнодержавний центр управління всієї господарської елітою.

Така програма Управління кадрів отримала своє обґрунтування в доповіді, зробленій Маленковим 15 лютого 1941 року на сімнадцятій

Всесоюзній конференції ВКП(б), «Про завдання партійних організацій у сфері промисловості і транспорту». Основна політична заява Маленкова в цій доповіді полягала у проголошенні примату «інтересів держави». «Всі ми слуги держави», заявив він, зробивши, звичайно, застереження: «Цьому нас вчить тов. Сталін» [12]. Але це посилення було не цілком правильним, так як Сталін ніколи, ні до доповіді Маленкова, ні після, нічого подібного не говорив. Формально Сталін ніколи не сходив з позицій ленінських формулювань «відмирання держави». Але так як Сталін посилення на нього Маленкова не опротестував, не можна сумніватися в тому, що заява Маленкова, тоді глави особистого секретаріату Сталіна, відображала справжні настрої останнього.

На думку Г.М. Маленкова, як і будь-якого представника сталінського періоду, ВКП(б) повинна була стати неподільним господарем в державі. Здійснити це можна було тільки зверху, тільки з вершини державної піраміди [37]. У низах, особливо на підприємствах господарських секторів, де партія виконувала функцію організатора робочої сили, члени партії і партійні організації повинні були повністю підпорядкувати себе потребам і інтересам виробничого процесу. З цим пов'язані і новаторства в побудові комуністичних низових організацій на промислових підприємствах, які почав проводити в життя Управління кадрів напередодні війни: газетні повідомлення про життя таких осередків повні вказівок про вибори нових секретарів осередків, причому секретарями вибиралися майже виключно інженери, техніки та інші спеціалісти. Виконувати свою нову функцію на підприємствах комуністи повинні були під керівництвом технічно кваліфікованих людей.

Ще одна ініціатива Маленкова була пов'язана з призначенням на всіх промислових підприємствах особливих партторгів від тієї чи іншої високої партійної інстанції - від обкому або від ЦК. Функції секретарів місцевих низових організацій зводилися до мінімуму. Фактично, за ними залишалися тільки функції, пов'язані з організацією робочої сили всередині даного підприємства з метою підвищення продуктивності праці [63, с. 90]. Всі функції партійної організації, які були пов'язані з правами на участь в керівництві

підприємством, були передані партторгові, роль якого на підприємстві, особливо, якщо це був парторг ЦК, ставала виключно важливою. Він, звичайно, не замінював директора підприємства, але отримував фактично право відтіснити його на задній план.

По суті, при безпосередньому керівництві Маленкова відбувалася ротація старих партійних кадрів. Сам Маленков неодноразово наголошував на необхідності залучення нової технічної інтелігенції, що володіє спеціальними інженерно-технічними знаннями. У зазначеній доповіді Маленков не випадково виявив негативне ставлення до «невігласів», які з тих чи інших причин виявлялися на керівних постах в промислових підприємствах. Маленков закликав до нещадної боротьби проти них. Щоб не було сумніву, про кого йде мова, Маленков дав вказівку, що в боротьбі з ними не слід звертати увагу на їх звичку «хизуватися своїм пролетарським походженням», а замінювати їх «новими людьми, знавцями своєї справи» [17]. Після цього немає ніякого сумніву, що слова Маленкова є нападом на представників старшого покоління партійних діячів, які були висунуті на командні пости в період, коли керівництво ВКП(б) основну увагу звертало на «пролетарське походження» і «партійний стаж», на революційні заслуги в минулому, а не на інженерно-технічну кваліфікацію.

Таким чином, старше покоління «всезнайок», людей, які «нічого не знають і знати не хочуть», Маленков називав «негідними працівниками» і вимагав їх заміни фахівцями з «нових людей», хоча б вони були всього лише «непартійними більшовиками».

Репресії 1930-х рр., в проведенні яких Маленков грав досить помітну роль і які в своїй основі були формою зміни правлячої верстви, для Маленкова не закінчилися і на початку 1940-х рр. Вони взяли тільки нові форми. Боротьбу проти старшого покоління він вважав за потрібне продовжувати.

2.3. Діяльність Г.М. Маленкова у роки війни.

Особливу увагу необхідно приділити діяльності Г.М. Маленкова в Державному Комітеті Оборони, де під час війни він відповідав за промисловість, перш за все авіаційну. В умовах воєнного часу за завданням ДКО і особисто Сталіна Маленков регулярно виїжджав на фронти, де надавав допомогу в організації оборони. У зв'язку з цим його внесок в організацію матеріально-технічного постачання фронту і розвиток авіаційної промисловості не викликає сумнівів, а отримана в 1943 р. зірка Героя Соціалістичної Праці була цілком заслуженим визнанням його ролі [Додаток 4]. У 1943 р. Маленков очолив Комітет з відновлення народного господарства в районах, звільнених від окупантів, потім комітет з демонтажу німецької промисловості [57, с. 69]. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати висновок про те, що активна діяльність Г.М. Маленкова на керівних постах дозволила йому здійснювати помітний вплив на всі кола партійно-державної еліти, в тому числі і військових, які бачили в ньому основного ставленика І.В. Сталіна.

Дослідники високо оцінюють роль Г.М. Маленкова в організації управління країною в роки війни 1941-1945 рр. З перших днів війни одним з головних завдань була якнайшвидша перебудова народного господарства, всього життя країни на військові рейки. Для ведення війни по-справжньому необхідним був міцний організований тил, здатний у всезростаючому обсязі забезпечувати воюючу армію всім необхідним. Саме в складі ДКО стався у нагоді організаторський талант Г.М. Маленкова. Партійно-державні органи країни ясно усвідомлювали, що підняти мільйонні маси людей на боротьбу з ворогом це ще півсправи. Необхідно швидко озброїти армію бойовою технікою, що зробить її здатною вести успішну війну проти фашизму. Вирішення цих завдань було пов'язане з великими труднощами, оскільки з перших днів війни з народного господарства країни випали важливі галузі промисловості і цілі високорозвинені економічні райони, що негативно позначилося на забезпеченні армії необхідним озброєнням.

Основна лінія господарської політики на час війни була визначена в Директиві партії і уряду 29 червня 1941 року і в виступі І.В. Сталіна 3 липня 1941 р. на другий день війни був введений мобілізаційний план виробництва боєприпасів і патронів. А вже 30 червня був затверджений мобілізаційний народногосподарський план на III квартал 1941 р., реалізація якого була підпорядкована головній меті - задоволенню зростаючих потреб фронту [104, с. 66]. Але події на фронті з початком війни розвивалися так швидко і настільки невігідно, що цей план виявився невиконаним. Тому, вже 4 липня 1941 р., Державним Комітетом Оборони СРСР було прийнято рішення про термінову розробку нового плану всебічного розвитку військового виробництва. У цьому рішенні зазначалося: «Доручити комісії т. Вознесенського, із залученням Наркома озброєння, боєприпасів, авіаційної промисловості, кольорової металургії та інших наркомів виробити військово-господарський план забезпечення оборони країни, маючи на увазі використання ресурсів і підприємств, що існують на Волзі, в Західному Сибіру і на Уралі. При виробленні плану врахувати як основні підприємства, так і суміжні з тим, щоб можна було виробляти цілком комплексну продукцію» [20, с. 109]. Це рішення ДКО стало важливим кроком в процесі переходу радянської економіки на військові рейки. Комісія на чолі з головою Держплану СРСР Н.А. Вознесенським за два тижні розробила план на IV квартал 1941 року і на 1942 по районах Поволжя, Уралу, Західного Сибіру, Казахстану і Середньої Азії [53, с. 78].

За участю Маленкова в серпні 1941 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли нову постанову про військово-господарський план на IV квартал 1941 року і на 1942 рік, за яким районам Поволжя, Уралу, Західного Сибіру, Казахстану і Середньої Азії були визначені спеціальні завдання з випуску військової продукції вже на IV квартал 1941 року і на 1942 рік. Вони включали виробництво артилерійського та стрілецького озброєння, боєприпасів, літаків, автобронетанкове озброєння, військове суднобудування, а також виробництво промислової продукції. Була розроблена широка програма розвитку

виробництва різних видів озброєння, а також будівництво авіаційних, моторних і агрегатних заводів з введенням їх в дію вже в першій половині 1942 р.

Особливу увагу Маленков приділяв літакобудуванню, яке знаходилося під його безпосереднім керівництвом. Передбачалося будівництво нових заводів на Уралі і в Сибіру. Входячи до складу ДКО, Маленков вимагав збільшити випуск продукції на підприємствах хімічної, гумової, паперової, текстильної, легкої і харчової промисловості і вирішити також завдання в галузі будівництва залізниць і т.п. Військово-господарський план визначив конкретні завдання і для розвитку сільського господарства [52, с. 88]. По районах Поволжя, Уралу, Західного Сибіру, Казахстану і Середньої Азії на 1942 р. передбачалася загальна посівна площа в колгоспах і радгоспах - 6270643 тис. га.

Особливо помітною була керівна роль Маленкова в розстановці кадрів. З початком війни всі нитки керівництва перебудовою країни сходилися в Центральному Комітеті і Раді Народних комісарів. Зміна умов роботи спричинила перебудову партійного радянського керівництва. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР доручили Н.А. Вознесенському «представляти в м. Куйбишеві Раді Народних Комісарів СРСР» [8]. Частина апарату ЦК ВКП(б) і РНК СРСР була переведена в м. Куйбишев, звідки здійснювалося керівництво роботою евакуйованих на схід наркоматів. Секретарю ЦК ВКП(б) А.А. Андрєєву, який перебував в м. Куйбишеві, було надано право давати від імені ЦК вказівки обкомам партії Поволжя, Уралу, Сибіру і Середньої Азії з питань організації промисловості в зв'язку з евакуацією підприємств в ці райони, а також з питань сільськогосподарських заготовок [95, с. 80]. Крім того 1 липня 1941 р. з метою оперативного вирішення питань Раднарком СРСР прийняв постанову «Про розширення прав Народних комісарів СРСР в умовах воєнного часу». Ця постанова була поширена також на народних комісарів союзних республік.

На початку війни Маленков виступив з ініціативою тимчасової децентралізації управління, надання відомствам необхідної в важких умовах

творчої ініціативи. Незважаючи на жорстку централізацію в управлінні всіма сторонами життя в державі, з початком війни були помітно розширені права наркоматів. Їм давалося право розподіляти і перерозподіляти матеріальні ресурси між окремими підприємствами і будівництвами, допускалися часткові відступи від затверджених проектів і кошторисів, дозволявся пуск в експлуатацію споруджуваних підприємств і їх окремих частин, з наступним повідомленням РНК СРСР. Все це і багато іншого, сприяло оперативному вирішенню питань перебудови економіки на військові рейки.

З утворенням Державного Комітету Оборони багато питань, пов'язаних з перебудовою народного господарства, перерозподіл коштів на користь військового виробництва, керівництва економікою і інші військово-оборонні питання вирішувалися спільно - Політбюро і ДКО.

Практично вся влада в державі була зосереджена в руках Державного Комітету Оборони (ДКО), що був надзвичайним органом військового часу, що зіграв величезну роль в мобілізації зусиль усієї країни на відсіч ворогу. Державний Комітет Оборони був утворений в перші дні війни, як надзвичайний орган, наділений всією повнотою влади в країні. За 5 місяців свого існування ДКО ухвалив близько 10000 постанов, з яких приблизно дві третини стосувалися проблем військової економіки і організації військового виробництва, а решта - політичних, кадрових, військових та інших питань [86, с. 23]. На жаль, до останнього часу в публікаціях дуже мало наводиться конкретних відомостей про діяльність ДКО. Спеціальна наукова робота по цій проблемі не велася в силу закритості багатьох документів.

Примітно, що Маленков спочатку розглядався в трійці найбільш значущих членів ДКО. У склад ДКО спочатку увійшли І.В. Сталін (голова), В.І. Молотов (заступник голови), Г.М. Маленков і ін., а згодом були введені також Н.А. Булганін, Н.А. Вознесенський, Л.М. Каганович, А.І. Мікоян.

В рамках ДКО Маленков здійснював політичне, державне і військове керівництво, керував ключовими напрямками військової економіки і цивільних галузей народного господарства. Він був прихильником жорстких заходів,

необхідних в умовах воєнного часу. Така жорстка централізація була абсолютно необхідна в тій надзвичайній обстановці, вона відіграла велику роль у розбудові життя країни на новий лад.

Маленков так характеризував головні завдання країни: по-перше, мобілізація виробничих потужностей промисловості, робітників та інженерно-технічних кадрів на потреби війни; по-друге, мобілізація матеріальних ресурсів сільського господарства і праці колгоспного селянства на забезпечення потреб Радянської Армії і міст, що постачають на фронт військову техніку; по-третє, мобілізація і військову перебудова транспорту; по-четверте, мобілізація будівельних кадрів і механізмів на будівництво військових заводів і кооперативних підприємств; по-п'яте, мобілізація робочої сили, перекваліфікація робітників в промисловості і підготовка нових кадрів замість покликаних в Радянську Армію; по-шосте, мобілізація виробничих резервів країни для безперебійного постачання міст.

Стратегічне керівництво збройною боротьбою ДКО здійснював через Ставку Верховного Головнокомандування: ставив перед Збройними силами військово-політичні завдання, удосконалював їх структуру, розставляв керівні кадри, визначав загальний характер використання збройних сил у війні. Працював ДКО виключно оперативно. Його засідання не протоколювалися. Своїх особливих органів прямого підпорядкування ДКО не створював. Залежно від обставин при ДКО діяли, тимчасово або постійно, різні комітети, ради, комісії, бюро, які при необхідності створювалися в робочому порядку, а при виконанні своєї прямої задачі розформовувалися. У грудні 1942 р. було прийнято постанову ДКО про утворення «Оперативного бюро Державного Комітету Оборони», за допомогою якого ДКО здійснював жорсткий контроль за виконанням військових замовлень [85, с. 109].

До цього часу резерви, запаси сировини і матеріалів, створені в мирний час, були вичерпані. Гостро постало питання про виробництво металу, видобутку палива, збільшення вироблення електроенергії. На потреби фронту треба було постачати продукцію поточного виробництва і в той же час

створювати стійкі запаси для подальшого розвитку військової промисловості. Оперативне бюро ДКО, до складу якого входив Маленков, контролювало роботу всіх наркоматів оборонних галузей промисловості, Наркомату шляхів сполучення і багатьох інших. Такий контроль, здійснюваний строго за законами воєнного часу, за фінансовою дисципліною і виконанням військових замовлень, дозволив створити необхідні умови для реалізації всіх постанов Державного Комітету Оборони [41, с. 38].

Колишній, в роки війни начальник Генерального штабу Маршал Радянського Союзу А.М. Василевський в своїх спогадах писав про те, що на протязі всієї війни ДКО оперативно вирішував всі питання, які ставила війна. Оперативність і результативність в діяльності ДКО важлива риса його роботи. Багато в чому, заслуга ефективної роботи ДКО належала Маленкову. Засідань ДКО в звичайному розумінні, як зазначав начальник тилу Червоної Армії генерал А.В. Хрулев, тобто з певною порядком денним, секретарями та протоколами, не було. Процедура погодження з Держпланом, наркоматами та найрізноманітніших питань була спрощена до межі. До кабінету Голови ДКО завжди вільно входили члени ДКО, які доповідали підготовлені проекти постанови - кожен по своїй сфері діяльності. Сюди входили наркоми, інші керівники не тільки за викликом, але і за власною ініціативою, якщо у них виникали невідкладні питання [66, с. 55]. Все це сприяло загальному прагненню будь-якими зусиллями швидше зробити все необхідне для фронту, для розгрому ворога. Іноді, в залежності від обстановки, допускалися і відступу від цього порядку: найважливіші питання часом вирішувалися негайно - по телефону. Нехтування були, проте непорушним, залишалося одне, як підкреслював А.М. Василевський при виробленні стратегічних планів і при вирішенні найбільших гострих економічних проблем Політбюро ЦК ВКП(б), Державний Комітет Оборони прагнули спиратися на думку колективів [35]. Це диктувалося не в останню чергу тим, що Державний Комітет Оборони свої рішення проводив в життя за допомогою державних установ, партійних та громадських організацій. Без такої опори його діяльність

була б неможливою. Хоча на ДКО був покладений широкий діапазон обов'язків, проте, своїх штатних працівників, адміністративно-технічного апарату в сучасному розумінні він не мав.

Окремим членам і кандидатам в члени Політбюро, які були одночасно і членами ДКО, було доручено загальне керівництво основними галузями військового господарства. Питаннями виробництва літаків і авіаційних моторів займався Г.М. Маленков, озброєння і боєприпасів - Н.А. Вознесенський, танків - В.М. Молотов, продовольства, пального та речового майна - А.І. Мікоян, залізничних перевезень - Л.М. Каганович. Члени і кандидати в члени ЦК очолювали промислові наркомати: А.І. Шахурин - авіаційної промисловості, Б.Л. Ванников - боєприпасів, І.Ф. Тевосян - чорної металургії, А.І. Єфремов - верстатобудівної промисловості, В.В. Вахрушев - вугільної, І.К. Седін - нафтової і т.п. [42].

Майже за 9 днів з початку війни в країні вдалося створити струнку структуру управління, єдину централізовану систему об'єднаного політичного, державного і військового керівництва, яке забезпечувало оперативне вирішення всіх питань, пов'язаних з війною, дозволяло здійснювати практичний зв'язок між армією, фронтом і тилом, найбільш доцільно використовувало всі можливості держави у збройному протиборстві з агресором.

Необхідно також відзначити, що при перебудові системи управління вищі органи держави прагнули не допустити в ході реорганізації розширення прав державного апарату. На початку війни було створено лише три нових органа при урядові СРСР, зокрема, Держкомітет з обліку та розподілу робочої сили, Рада з евакуації, Головне управління державних матеріальних резервів. Апарат же всіх наркоматів істотно скорочувався, з одночасним підвищенням відповідальності. Цей історичний досвід заслуговує на пильну увагу ні тільки дослідників, багато чого з цього досвіду можна було б використовувати і сьогодні в часи збройної агресії на сході України.

На військове виробництво переводилося майже все машинобудування. Наприклад, в листопаді 1941 р Наркомат загального машинобудування був перетворений в Наркомат мінометної промисловості. Крім створених до війни наркоматів авіаційної промисловості, суднобудування, озброєння і боєприпасів були утворені ще два Наркомати - танкової і мінометної промисловості [67, с. 90]. Ці напрямки очолював Маленков. Завдяки цьому всі вирішальні галузі військової промисловості отримували спеціалізоване централізоване керівництво. Було розпочато виробництво реактивних мінометів, що існували до війни лише в дослідних зразках. Першій ракетній бойовій установці був присвоєний індекс БМ-13, але фронтовики називали її по-своєму - «Катюшею».

З початком війни були внесені також відповідні зміни в розподіл продовольчих ресурсів. Це було викликано тим, що значні запаси продовольства були втрачені під час військових дій. Наявні ж ресурси держава змушена була спрямовувати в першу чергу для постачання Червоної Армії і населення промислових центрів. У країні була введена карткова система. З 18 липня 1941 р. були введені картки на деякі продовольчі та промислові товари в Москві, в Ленінграді і в інших великих містах. В той же час Радянський уряд зберіг існуючий порядок постачання продовольчими та промисловими товарами дитячих будинків і садів, санаторіїв та інших установ.

З листопада 1941 р. почалося державне постачання м'ясом, рибопродуктами і іншими продуктами населення 43 великих міст країни. В цілому, чисельність населення, що перебувало на державному постачанні хлібом і іншими видами продовольства, за роки війни досягла 76,8 млн. чоловік. Норми постачання для робітників і службовців були диференційовані і залежали від важливості роботи для оборони країни, умов і характеру праці.

Цей період слід вважати переломним в ідеологічній установці пропаганди ВКП(б). І комунізм, і радянська влада, і навіть натяки на світову революцію зникають зі шпальт радянських газет, як зникає з них і ім'я Сталіна. Керівництво країни робило все, щоб спрямувати зусилля населення на війну

під гаслами «За Батьківщину!». Маленков, який залишався главою особистого секретаріату Сталіна, став найближчим помічником останнього і по Державному комітету оборони, і по Раднаркому, де Маленков став заступником Сталіна. У 1943-1945 рр. Маленков очолив Комітет при РНК СРСР по відновленню народного господарства у звільнених районах [64, с. 105].

На Маленкова покладаються найвідповідальніші доручення. Не випадково він удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці за «певну роль в налагодженні виробництва літаків» з врученням ордена Леніна і золотої медалі «Серп і Молот». У вересні 1941 р., коли німці, прорвавши лінію оборони на Новгородських озерах, просувалися до Ленінграда і доля останнього здавалася вже вирішеною, Сталін послав до Ленінграда Маленкова і Жукова, давши їм абсолютно виняткові повноваження. У Ленінграді тоді було два повноправних члена Політбюро - Ворошилов і Жданов (Маленков тоді був тільки кандидатом). Маленков заходами жорстокого терору допоміг Жукову зупинити розвал фронту. Німці зупинилися на підступах до міста і простояли на них майже два з половиною роки. Ленінград з їх позицій було видно неозброєним оком, але увійти в нього вони не змогли. Через рік теж повторилося зі Сталінградом. З Жуковим і з тими ж надзвичайними повноваженнями Маленков прилетів в Сталінград, тими ж заходами зміг мобілізувати армію для розгрому німецьких військ.

Але такі відрядження, наскільки важливими вони не були, займали лише другорядне місце в діяльності Маленкова за воєнні роки, Основною його роботою стала робота в ЦК ВКП(б). До початку війни секретаріат ЦК складався з п'яти чоловік - Сталіна, Жданова, Андрєєва, Маленкова і Щербакова. Сталін, перевантажений іншими справами, тільки зрідка міг вислуховувати доповіді про роботу партії. Андрєєв ще раніше був обраний головою Центральної контрольної комісії ЦК і відійшов від поточної роботи. Жданов, вплив якого після фінської війни сильно похитнулося, сидів в Ленінграді, який був відрізаний від Москви, і тільки зрідка міг прилітати в

Кремль [58, с. 20]. Саме таке положення зробило Маленкова одноосібним господарем всього партійного апарату (Щербаков був його найближчим і надійним помічником). Щербаков поєднував виконання функцій секретаря в ЦК з секретарством в МК, тобто тримав у своїх руках найважливішу в СРСР місцеву організацію партії. Щербаков добре орієнтувався в ідеологічних питаннях і мав схильність до літератури. Одного року з Маленковим, Щербаков також належав до покоління більшовиків, що не знали підпілля. На початку своєї партійної кар'єри він всім був зобов'язаний Жданову, під заступництвом якого Щербаков робив свої перші кроки в Нижньому Новгороді двадцятих років. Але в Москві, куди він переїхав близько 1930 року для навчання в Інституті червоної професури (по історичній лінії), він потрапив на облік до Маленкова, який в 1932 р. сподобався йому на роботі в апараті ЦК. З 1933-1934 рр. Щербаков був прикомандирований в якості спеціального спостерігача від ЦК до Союзу радянських письменників, який тоді тільки виникав і з яким Сталін вів вельми складну гру.

У роки «великої чистки», Маленков посилав Щербакова в цілий ряд відповідальних пунктів (Іркутськ, Сталіно, Донбас), де для проведення чистки була потрібна «надійна рука». В нагороду за цю особливу надійність Щербаков в 1938 р. був призначений першим секретарем Московського обкому. Хороші відносини зі Ждановим у Щербакова зберігалися (в 1937 р. Щербаков одружився з дочкою Жданова), але орієнтуватися Щербаков почав на Маленкова, якому був дуже потрібен [43, с. 30]. Справа в тому, що сам Маленков політичних статей не писав, промов вимовляв мало, над питаннями ідеологічного порядку не працював. У Щербакова, навпаки, до всього цього була велика схильність, і тому Маленков, скориставшись першою ж тріщиною в положенні Жданова, провів Щербакова на його місце - місце ідеолога і теоретика партійної пропаганди. У січні 1945 р. Ленінград святкував першу річницю зняття німецької блокади. На урочистому засіданні Ленінградської міськради Калінін вручив місту орден Леніна. Однак Жданов на урочистостях не був присутній. У газетних звітах наступного дня його ім'я навіть не було

згадано. У той час Жданов був першим головою Ленінградського обкому партії і формально очолював Ленсовет. Офіційним поясненням такої відсутності Жданова було його перебування в Фінляндії, де Жданов був спеціальним уповноваженим Політбюро по переговорах з Фінляндією. Але це пояснення, звичайно, не могло бути достатнім. Жданов очолював Ленінград протягом усіх років облоги. Фінляндія була зовсім поруч і прилетіти на урочистості, звичайно, не представляло труднощів.

Відсутність Жданова була вимушеною і пояснювалася розпорядженням секретаріату ЦК, Маленкова. Це було покарання Жданову за помилки, допущені ним у воєнні роки. Перша помилка - це неправильна інформація Політбюро про становище в Фінляндії. Вся розвідка по Фінляндії тоді була зосереджена в Ленінградському обласному управлінні НКВС (за радянськими правилами розвідкою в сусідніх країнах відають ті Управління НКВД, які знаходяться в прикордонних центрах) і перебувала під безпосереднім керівництвом Жданова. Ця розвідка була розкрита фінами, які перетворили її в джерело дезінформації [102]. Грунтуючись на цій помилковій інформації, Жданов гарантував Політбюро легку перемогу в радянсько-фінській війні, результатом чого був повний провал першого, грудневого наступу. Далі в провину голові Ленінградського обкому ставилася його де дезорієнтованість у вересні 1941 р., яка ледь не призвела до падіння Ленінграда.

Ще більш серйозною помилкою була поведінка Жданова восени 1944 року стосовно партизан. Тактика радянських властей щодо партизан, які вели боротьбу в тилу у німців, до цього часу вже встановилася. Маленков, який був призначений Сталіним також і главою особливого комітету з відновлення радянських установ в районах, що знаходилися під німецькою окупацією, встановив вельми жорстокі правила, які вимагали негайного роззброєння партизан після звільнення територій та ліквідації їх з'єднань. Ті, що підходили за віком і станом здоров'я повинні були включатися в регулярні військові частини, а інші після «перевірки» підлягали відправці або на батьківщину, або на схід, як спецпоселенці. Жданов, користуючись своїм становищем члена

Політбюро, повів справу трохи інакше і пізньої восени 1944 р. скликав в Ленінграді «з'їзд партизан Північної області», який закінчився фактично повстанням. Зберігаючи особисту зброю партизани роззброїли міліцію і розгромили в центрі міста всі магазини. Протягом майже доби Ленінград був у владі партизан, і тільки прибула на літаках з Москви особлива дивізія військ НКВС відновила в місті порядок, провівши масові розстріли. Помилки Жданова серйозно зміцнили позиції Маленкова. З ходом війни значення Маленкова все більше зростало.

Його виняткова працездатність дала йому можливість втручатися і в справи промисловості. Цілковитим під його наглядом перебувала така важлива область як авіаційна промисловість. Маленков також займався політикою щодо областей, звільнених від німецької окупації. Звідси був тільки один крок і до керівництва політикою на територіях окупованих радянською армією, перш за все в Німеччині.

Восени 1944 р. ще до вступу радянської армії на німецьку територію, в Комітеті оборони було поставлено питання про політику щодо Німеччини. Намітилося кілька точок зору. В особливому меморандумі Маленков захищав політику, яка отримала назву «політики економічного роззброєння Німеччини». Він виходив з того, що радянська окупація частини Німеччини буде короткочасною, що німцям вдасться швидко домовитися з Заходом і тоді, під їх з'єднаним тиском, СРСР повинен буде очистити Німеччину, яка почне швидко відновлюватися і скоро стане союзником Заходу для наступу на СРСР [69, с. 219]. Тому політика в Німеччині повинна переслідувати дві основні задачі: максимальне зниження економічного потенціалу Німеччини взагалі і вивіз з Німеччини максимально можливої кількості машин, інвентарю, обладнання та іншої техніки, необхідної для відновлювальних робіт в СРСР. Перше завдання повинно домінувати над другим, а тому демонтаж і руйнування німецьких підприємств необхідно було проводити навіть тоді, коли вивезення неможливе або непотрібне.

Точка зору Маленкова була схвалена Сталіним, і в жовтні-листопаді 1944 р. він приступив до формування апарату Особливого комітету при Раднаркомі, главою якого Маленков був призначений. Заступником собі він узяв кандидата в члени Політбюро Вознесенського, голову Держплану; особливо уповноваженим по Німеччині призначили Сабурова, в майбутньому одного із заступників Сталіна на керівній посаді в Раді міністрів. Основні кадри апарату були взяті з працівників Економічного відділу ЦК ВКП(б), куди вони всі були підібрані самим же Маленковим.

Спочатку операції в Німеччині передбачалося проводити силами армії, але Хрулев, що завідував тилowymi військами, відповів категоричною відмовою, пославшись на відсутність в армії необхідних кадрів. Тоді Маленков запропонував всім наркоматам і взагалі установам, зацікавленим в отриманні з Німеччини тих чи інших матеріалів, надсилати в Особливий комітет спеціальних уповноважених з належним штатом помічників. Таких набралася ціла армія, загальною кількістю кілька тисяч чоловік, які брали участь у вивезенні з території Німеччини необхідних їм об'єктів [97, с. 31]. Серед уповноважених були і представники Академії наук, музеїв, бібліотек, Архівного управління і т.п.

Відповідно до директив Маленкова робота цієї армії уповноважених з самого початку носила характер варварського пограбування окупованої території, яке викликало тим більше озлоблення населення Німеччини. Маса цінностей безцільно гинула. Проводити таку політику можна було тільки заздалегідь відмовившись від бажання залучити на свою сторону хоча б якусь частину населення. Ще важливіше була й інша сторона негативних результатів цієї політики: вона вносила розкладання в ряди радянської армії. З цим фактом доводилося серйозно рахуватися.

Перший великий наступ радянської армії на німецькій території, так зване січневе наступ на Одері, не дало тих результатів, яких від нього чекали (воно повинно було завершитися взяттям Берліна). Незважаючи на велику кількість зосереджених військ і артилерії, наступ було зірвано, оскільки дух

армії швидко розклався. Розслідування встановило, що багато частин не виконували бойових наказів, так як і солдати, і командний склад заарештовувалися за насильства і грабунки [71, с. 31].

Маленков за згодою Сталіна визнав за необхідне внести істотні поправки в загальну установку політичної пропаганди. Навколо цієї політики, як і навколо всієї діяльності, очолюваного Маленковим, Особливого комітету, почалася запекла боротьба, яка тривала до кінця літа. Активну роль в ній зіграв Мікоян, який склав меморандум про необхідність «політику економічного роззброєння Німеччини» замінити «політикою господарського освоєння Німеччини». Основна ідея цього меморандуму Мікояна полягала в можливості тривалого періоду радянської окупації Східної Німеччини і як наслідок необхідності знайти політичний і психологічний контакт з групами німецького населення. Звичайно, і Мікоян не відмовлявся від викачування репарацій, але він наполягав на внесенні системи в цю справу, був проти безцільних руйнувань і за вироблення певного плану репарацій.

Як конкретний захід Мікоян пропонував централізацію всієї роботи уповноважених та постановку її під контроль Наркомвнешторга (на чолі якого стояв Мікоян). Ці конкретні висновки Мікояна, що переслідували відомчі інтереси, підтримки в Політбюро не отримали проти них створився блок інших членів Політбюро, які мали в Німеччині своїх уповноважених та були зацікавлені в безконтрольності їх роботи. Але загальні думки Мікояна були схвалені. Маленков зазнав поразки, хворобливість якого загострювалася виявленим в цей момент фактом «зради» Вознесенського. Уродженець Тульської губернії, виходець із середовища духівництва, семінарист за освітою, Вознесенський на відповідальну роботу був висунутий Ждановим, який в середині 1930-х рр. зробив його головою ленінградського Держплану [30]. Але потім в Москві Вознесенський весь час працював дружно з Маленковим, який його і проштовхував на все більш і більш відповідальні посади. Особливо тісно вони спрацювалися в роки війни, коли Вознесенський у всіх питаннях радився з Маленковим і вважався людиною з його команди.

У 1945 р., після повернення Жданова в Москву до роботи в секретаріаті ЦК ВКП(б) (це сталося невдовзі після Ялтинської конференції), Вознесенський перейшов в табір «ждановців», почавши відкрито виступати проти Маленкова. Поведінка Вознесенського носила такий характер, що виникали навіть припущення, ніби він і раніше був прихованим «агентом Жданова» при Маленкові. У той же період, влітку 1945 року, Маленкову довелося отримати ще один важкий удар – йдеться про катастрофу з його ставлеником і протеже наркомом авіаційної промисловості Шахуриним. Останній в роки війни отримав кілька нагород і дуже просунувся по роботі. Маленков, який спостерігав за цією промисловістю і по лінії Комітету оборони, і по лінії Політбюро, весь час Шахуріну протегував. Але влітку 1945 р. Сталін несподівано зажадав Шахуріна до себе для особистої доповіді, піддав детальному допиту, а потім жорстоко вилаяв. Виявилось, до Сталіна надійшла записка від групи відомих радянських авіаконструкторів, які скаржилися на порядки в наркоматі авіаційної промисловості, на її відсталість, викликану недостатньою увагою до пропозицій винахідників та ін. Автори записки заявили, що така політика наркомату авіаційної промисловості робить Радянський Союз з точки зору авіації абсолютно нездатним до боротьби проти Заходу. Пояснення Шахуріна Сталіна не задовольнили, він був негайно заарештований, відданий під суд і отримав 15 років таборів. Наркомат авіаційної промисловості піддався жорстокому чищенню. Маленков був звинувачений в «нестачі пильності».

Приблизно в цей час Жданов, який повернувся в секретаріат ЦК і взяв на себе керівництво всією ідеологічною роботою партії, провів першу, поки що часткову, чистку в апараті Управління пропаганди і агітації. Сам Александров не був зрушений, але ряд його найближчих співробітників був зміщений, редакція «Більшовика» (вона складалася завжди з людей, яких вважали кращими теоретиками, що відображали повністю лінію партії) радикально перебудована, причому до неї Жданов ввів кілька людей, яких він вважав своїми і які, дійсно, допомагали йому в наступних чистках [61, с. 49].

Були зміщені також керівники «провідних» теоретичних інститутів партії. Директор інституту Маркса-Енгельса-Леніна Мітін був замінений Гуртковим, а на пост директора Інституту філософії при Академії наук СРСР замість Юдіна був призначений Светлов. Цими призначеннями своїх ставлеників Жданов займав провідні позиції в ідеологічному апараті ЦК, готуючи свій великий удар проти ставлеників Маленкова.

Протиборство між Маленковим і Ждановим було вперше винесено на суд на пленумі ЦК, який зібрався в березні 1946 року Це був перший післявоєнний пленум. За сім років, які пройшли з 1939 року, коли ЦК був обраний Вісімнадцятим партійним з'їздом, в складі ЦК відбулося чимало змін. Більше чверті членів померло або зникло. Але в основі це був той самий ЦК, в підборі якого Маленков грав таку величезну роль. Маленков, безсумнівно, чекав співчутливого відгуку від більшості пленуму. Але розрахунки його виявилися не цілком правильними. Сталінське Політбюро було повністю переобрано. Правда, Маленков і Берія були переведені з кандидатів в повноправні члени Політбюро, а Булганін і Косигін були знову обрані кандидатами. Але в той же час в Політбюро були перебрані всі ті, кого за роки війни Маленков відтіснив від керівної центральної роботи і які тому були налаштовані рішуче проти нього - Жданов, Каганович, Андрєєв і Ворошилов. Що ще більш важливо, Маленков втратив більшість в секретаріаті ЦК, де зміцнився Жданов і його ставленики.

Єдиним успіхом (якщо це можна назвати успіхом) Маленкова при розгляді питань про склад Політбюро було відхилення пропозиції про переведення Вознесенського з кандидатів в повні члени Політбюро. Це була помста Маленкова за повернення Вознесенського в табір «ждановців». Тільки весною 1947 р. Жданов на черговому пленумі ЦК домігся, нарешті, щоб Вознесенського зробили повноправним членом Політбюро.

Висновки до розділу 2.

Таким чином, в розділі проаналізовано діяльність Г.М. Маленкова в апараті ЦК ВКП (б) в 1939-1946 рр. Призначення Маленкова на високий пост начальника управління кадрів ЦК ВКП(б) пов'язано з тим, що в середині 1930-х рр. він виявився в числі близьких сподвижників І.В. Сталіна в здійсненні курсу форсування індустріалізації, колективізації та організації політичних репресій. У травні 1935 року ЦК ВКП(б) прийняв рішення створити Особливу комісію для керівництва ліквідацією ворогів народу. Разом зі Сталіним, Ждановим, Єжовим, Шкірятова і Вишинським в її склад входить Г.М. Маленков. Автор підкреслює, що Маленков входив в підпорядкування голови комісії партійного контролю Єжова і був зобов'язаний виконувати його розпорядження. Але одночасно Маленков мав прямий вихід на Сталіна, до якого постійно звертався з пропозиціями про перестановку кадрів. У січні 1938 р. він виступив на пленумі ЦК з доповіддю про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій і про заходи щодо усунення цих недоліків. У доповіді в прихованій формі фактично засуджувалася репресивна політика Єжова, але не пропонувалися дійсно кардинальні заходи для її припинення.

У розділі зроблено висновок про те, що на всіх етапах партійно-державної роботи Г.М. Маленков був орієнтований не на догматичне слідування принципам офіційної радянської ідеології, а на будь-які зміни в політичній кон'юнктурі, яка в досліджуваній період повністю визначалася особистою позицією І.В. Сталіна. Саме цим пояснюється швидке просування Г.М. Маленкова по кар'єрних сходах: у 1925-1930 рр. - робота в апараті ЦК ВКП(б), в 1930-1934 рр. - в Московському обласному комітеті ВКП(б), 1934-1939 рр. - завідувач Відділом керівних партійних органів ЦК ВКП(б), з 1939 по 1946 рр. - начальник Управління кадрів ЦК ВКП(б).

У розділі показано, що на всіх етапах своєї партійно-державної діяльності Г.М. Маленков відповідав за найбільш складні сектори народного

господарства. На початку 1940-х рр. він займався розвитком промисловості і транспорту, що цілком відповідало його професійній підготовці як інженера. Усвідомлюючи неминучість війни, що наближається, в своїй доповіді на XVIII партконференції Г.М. Маленков зробив головний акцент на необхідності мобілізації народного господарства для потреб армії. Позиція Маленкова, яка полягала у вимозі посилення адміністративних заходів для підвищення продуктивності праці, не отримала підтримки ряду фахівців, серед яких були яскраві прихильники економічних методів господарювання - Н.А. Вознесенський, А.Н. Косигін, А.А. Кузнецов і ін. Не випадково в подальшому саме Г.М. Маленкову Сталін доручить ліквідацію ленінградської групи економістів, звинувачених в антипартійному ухилі.

Особливу увагу в розділі приділено діяльності Г.М. Маленкова в Державному Комітеті Оборони, де під час Великої Вітчизняної війни він відповідав за промисловість, перш за все авіаційну. Автор підкреслює, що в умовах воєнного часу за завданням ДКО і особисто Сталіна Маленков регулярно виїжджав на фронти, де надавав допомогу в організації оборони. У зв'язку з цим його внесок в організацію матеріально-технічного постачання фронту і розвиток авіаційної промисловості не викликає сумнівів, а отримана в 1943 р. зірка Героя Соціалістичної Праці була цілком заслуженим визнанням його ролі. У розділі показано, що в 1943 р. Маленков очолив Комітет з відновлення народного господарства в районах, звільнених від окупантів, потім комітет з демонтажу німецької промисловості. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати висновок про те, що активна діяльність Г.М. Маленкова на керівних постах дозволила йому впливати на всі кола партійно-державної еліти, в тому числі і військових, які бачили в ньому основного наступника І.В. Сталіна.

РОЗДІЛ III.

Діяльність Г.М. Маленкова на посаді заступника голови Ради Міністрів СРСР У 1946-1953 рр.

3.1. Протистояння Жданову у владі.

Після зняття з ключової посади начальника Управління кадрів ЦК ВКП(б) в 1946 р., політична позиція Г.М. Маленкова була дещо ослаблена. Аналіз протоколів засідань Секретаріату і Оргбюро ЦК показує, що в цей період Г.М. Маленков не з'являвся і не брав участь в роботі цих органів. Всі протоколи підписував Жданов, який змінив Маленкова на посаді фактичного керівника Секретаріату і Оргбюро. Відновити позиції одного з лідерів партії і найближчого соратника Сталіна Маленкова вдалося лише наполегливою працею в Раді Міністрів, де він беззаперечно виконував всі доручення вищого керівництва.

Значну увагу слід приділити еволюції економічної концепції Г.М. Маленкова в період його роботи на посаді заступника Голови Ради Міністрів. Як показало дослідження, незважаючи на беззастережне слідування офіційній концепції розвитку радянського виробництва, Г.М. Маленков намагався неодноразово виступати з власною програмою економічних перетворень, яка значно суперечила офіційній. Зокрема, вже в другій половині 1940-х рр. він пропонував ввести в практику радянського виробництва принцип матеріальної зацікавленості трудящих, збільшити виробництво товарів народного споживання, що, в кінцевому підсумку, так і не отримало підтримки І.В. Сталіна і виявилось безперспективним намаганням [54, с. 106].

Зайнявши позиції в секретаріаті ЦК, Жданов перейшов до подальшого розгортання свого наступу проти Маленкова. Для Жданова з самого початку боротьба, якщо брати її з великою історичною перспективою, йшла в ім'я цілком визначеною і цілісної програми: в 1941 р., рятуючи свою владу, комуністам довелося згорнути багато зі своїх знамен і заховати багато зі своїх

гасел. Тепер Жданов вів боротьбу проти всіх цих поступок військового часу, за повернення до довоєнної програми, гасел і методів роботи. Напередодні війни комуністи проголошували, що період побудови соціалізму закінчується і що Радянський Союз впритул підходить до нових завдань побудови комуністичного суспільства. Була створена навіть спеціальна комісія під головуванням Сталіна для складання нової партійної програми, і було відомо, що до написання її Жданов вже приступив. Тепер Жданов закликав повернутися до цієї концепції. На Маленкова покладали відповідальність за все поступки і послаблення військових років. Перші місяці боротьба йшла за лаштунками [94, с. 194]. Про неї ми знаємо лише по змінам в особовому складі керівних партійних органів.

Зокрема, в березні 1946 року на Пленумі ЦК було розширено склад Оргбюро. Засідання став вести Жданов, тому що позиції Маленкова були потіснені в апараті ЦК. У квітні 1946 р. Політбюро затвердило розподіл обов'язків між новим складом секретарів. Маленков відповідав за питання керівництва роботою ЦК компартій союзних республік. Однак уже в травні 1946 року він був позбавлений посади секретаря ЦК і виведений зі складу секретаріату ЦК партії. Після 11 травня 1946 р. Маленков був відправлений на заслання в Середню Азію. Аналіз протоколів засідань Секретаріату і Оргбюро ЦК улітку 1946 р. говорить про те, що в цей період Маленков не з'являвся і не брав участь в роботі цих органів [44, с. 55]. Протоколи підписував Жданов, який змінив Маленкова на посаді фактичного керівника Секретаріату і Оргбюро.

Навесні-влітку 1946 р. у вищих структурах партії і уряду відбулися серйозні зміни. Вже на початку квітня 1946 р. А.А. Кузнецов був звільнений від роботи в Ленінградському обкомі і переселився в Москву, де відразу ж узяв в свої руки боротьбу проти Маленкова по лінії організаційного апарату, в той час як Жданов зосередив зусилля на підготовці наступу по лініях політичної, ідеологічної та культурної роботи. Наступи розгорталися явно узгоджено, за загальним планом, один одного доповнюючи і підтримуючи.

Раніше інших загострилася боротьба навколо заміщення посади начальника Головного політичного управління міністерства збройних сил, поста тим важливішого, що це управління працювало на правах відділу в апараті ЦК ВКП(б), що давало його начальнику великі можливості впливу на всю внутрішньопартійну політику взагалі (цей начальник відділу автоматично включався до складу Оргбюро) [94, с. 196]. Нагальність заміщення цієї посади визначалася гостротою положення в армії, яка проходила через період демобілізації і післявоєнної реорганізації, а Політуправління після смерті Щербакова в 1945 р. не мало справжнього господаря, який відчував би себе досить міцно на цьому місці, щоб проводити необхідні перетворення. Та й питання про те, якими мають бути ці перетворення, не було безперечним.

Жданов цілив на той пост Йосипа Васильовича Шикина, свого співробітника по політичній роботі в Ленінграді ще з довоєнних років. Зовсім не військовий по всій своїй колишній діяльності, Шикин до війни жодного стосунку до роботи в армії не мав. Тільки в серпні 1942 р. за загальним списком з А.А. Кузнецовим та іншими політичними працівниками з жданівського оточення, Шикин був перерахований на політроботу в армію, отримавши звання дивізійного політкомісара, щоб після скасування інституту політкомісарів в армії отримати чин генерал-майора. Як політпрацівник, зовсім далекий від армії, Шикин не користувався симпатіями у військовому середовищі [44, с. 59]. Політпрацівники, на яких лежали функції політичного контролю за настроями в армії, взагалі ніколи не користувалися великими симпатіями серед військових. У роки війни це відношення зміцнілося і загострилося, особливо у відношенні до тих політробітників, які не ділили з армією проблем фронтового життя, а сиділи в глибокому тилу.

У цих умовах цілком зрозуміло, що кандидатура Шикина, до цього часу вже генерал-полковника, зустріла рішучий опір з боку бойових генералів на чолі з маршалом Г.К. Жуковим, який був тоді в zenіті своєї слави і займав пост заступника Сталіна по міністерству збройних сил, очолюючи всі сухопутні сили. У літні місяці 1946 р. боротьба прийняла вельми напружений характер і

закінчилася перемогою Жданова. «Військова партія» бойових маршалів була побита партією «генералів політичних» з категорії політпрацівників [50, с. 12]. Керівництво роботою по політичному перевихованню політпрацівників радянської армії було доручено Шикіну, який цю роботу почав з чищення вищого командного складу, який висунувся під час війни. Першим свій пост втратив справжній переможець Гітлера, маршал Жуков, чий підпис стоїть першим під радянським текстом акту про капітуляцію Німеччини. Тепер він пішов у напіввигнання, на другорядну посаду в провінції. На посаді начальника Головного політичного управління Шикин протримався до березня 1949 р.

Тимчасове послаблення Маленкова послабило кадрову роботу в країні. Найбільш важкою для Жданова була боротьба за апарат Управління пропаганди і агітації, яке тоді відіграло значну роль, очолюючи всю взагалі ідеологічну роботу партії. Начальником цього Управління був Г.Ф. Александров. За роки війни Александров розвивав велику діяльність, багато писав сам, ще більше редагував написане іншими, особисто керував роботою Управління, брав найактивнішу участь в підборі разом з Маленковим керівних кадрів для відділів пропаганди на місцях. Найбільш же важливим було особиста довіра до нього Сталіна, що робило становище Александрова настільки міцним, що скидати його було важко навіть Жданову, який тоді був у zenіті своїх успіхів і мав за собою більшість і в секретаріаті (ЦК, і в Оргбюро, і в Політбюро) [50, с. 12].

Першим відкритим ударом по Александрову було рішення ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. «Про журнали «Звезда» і «Ленінград», яке відкрило цілу серію «знаменитих» в долях радянської культури «рішень ЦК з ідеологічних питань», які визначили політичний зміст усього «жданівського» періоду післявоєнних чисток на фронті культури. Формально постанову ЦК було направлено проти ленінградського міськкому партії, у віданні якого перебували журнали «Звезда» і «Ленінград» і який не тільки дозволяв співпрацю в них таких «чужих радянській літературі» авторів, як Зоценко і

Ахматова, а й допустив включення першого до складу редакції «Зірки». Дві інших постанови ЦК, прийняті протягом найближчих трьох тижнів - «Про репертуарі драматичних театрів і заходи щодо його поліпшення» (від 26 серпня 1946 р.) і «Про кінофільм «Велике життя» (від 4 вересня) - якраз і підтверджують то, що атака Ждановим велася проти всієї політики Управління пропаганди і агітації за воєнні роки [50, с. 12]. Вона відкрито була по Александрову і ще більше по Маленкову, який був головним покровителем і натхненником.

У вересні 1946 р. проти Маленкова активно діяла ще одна впливова група - група Андрєєва, члена Політбюро. 26 вересня датовано постанову Ради міністрів СРСР «Про факти порушення Статуту сільськогосподарської артілі». 9 жовтня та же Рада міністрів спільно з ЦК ВКП(б) прийняла рішення про створення особливої Ради у справах колгоспів, наділеної надзвичайними правами. Головою цієї Ради був призначений Андрєєв, член Політбюро і заступник Сталіна по головуванню в Раді міністрів. Головою Ради у справах колгоспів також був Андрєєв. У списку членів цієї нової Ради не було імені Маленкова. Більш важливим слід вважати той факт, що одним із заступників Андрєєва був призначений Н.С. Патолічев, ім'я якого було надруковано з позначкою «секретар ЦК». Ні раніше, ні пізніше повідомлення про обрання Патолічева секретарем ЦК у пресі не з'являлося [103, с. 60]. Тим часом факт перебування Патолічева на посаді одного з секретарів ЦК треба вважати безсумнівним.

Колишній секретар Ярославського, а потім Челябінського обкомів, член ЦК з лютого 1941 р. Патолічева на березневому 1946 р. пленумі було обрано до складу Оргбюро разом з трьома іншими секретарями обкомів - Андріановим, Родіоновим і Сусловим. Їх обрання було результатом рішення оновити центральний апарат шляхом залучення в нього найбільш яскравих представників партійного апарату на місцях. Вже з серпня 1946 р. фігура Патолічева (з'являється на парадних трибунах під час різних святкувань незмінно серед інших секретарів ЦК, які не ули одночасно членами

Політбюро - вперше 14 серпня 1946 р. в день авіації, поруч з А.А. Кузнецовим і Г.М. Поповим) [103, с. 60]. Окрім списку членів Ради у справах колгоспів, секретарем ЦК Патолічев названий був в звіті про відкриття Академії суспільних наук. Нарешті, на урочистому засіданні 6 листопада 1946 р. Патолічев займає місце в президії в тому ж самому оточенні - Кузнецов, Патолічев, Попов. Це місце Патолічев займав і на трибуні під час параду 7 листопада 1946 р.

Але кількість секретарів ЦК залишається незмінним з 1941 р.: їх п'ять чоловік, включаючи Сталіна (пленумом ЦК в березні 1946 року обрано Сталіна, Маленкова, Жданова, Кузнецова і Попова) [103, с. 61]. Поява нового секретаря свідчила про відхід одного зі старих. Таким міг бути тільки Маленков.

Про його відхід з поста першого секретаря ЦК (Сталін порядкового номера не мав, він «генеральний секретар») ніяких повідомлень не робилося, але зіставлення всіх непрямих вказівок змушує визнати його безперечним. У біографії Маленкова, яка була надрукована у «Вечірній Москві» 24 листопада 1947 р. коли проходили вибори депутатів до Московської Ради, при перерахуванні постів, які Маленков займав, пост секретаря ЦК названий не був. В якості підтвердження висновку про зняття Маленкова з поста першого секретаря ЦК слід розглядати і факт призначення Маленкова заступником Сталіна за посадою голови Ради міністрів (затверджено Верховною Радою від 18 жовтня 1946 р.). Принцип несуміщення роботи секретаря ЦК з роботою в Раді міністрів в той час дотримувалися дуже послідовно.

Починаючи з осені 1946 року по всьому СРСР почали перекочуватися хвилі масових чисток, - поступово розширюючись і захоплюючи все нові суспільні групи. Це була «жданівська чистка», - чистка, яка головним своїм вістрям була спрямована проти всього нового, що за воєнні роки було введено в партійно-комуністичну ідеологію і в радянську практику. Від «єжовської» чистки 1936-1938 рр. цю нову чистку відрізняли не тільки зовсім інші політичні завдання, але і весь характер її проведення. Основна відмінність

полягала в тому, що за часів Єжова молоді кадри «висуванців» чистили в першу чергу верхній шар партійно-радянської правлячої еліти, винищувати які їм було наказано зверху, а тепер, навпаки, правляча еліта на чолі із залишками «випробуваних соратників Сталіна» боролася з молодими ініціативними партійно-радянськими лідерами.

3.2. Повернення до влади

У серпні 1946 р. Маленков затверджується заступником Голови РМ СРСР і вводиться до складу Бюро Радміну відповідальним за роботу тих відомств, які тісно стикалися з діяльністю очолюваного ним Комітету № 2 - міністерство електропромисловості, міністерство промисловості засобів зв'язку та ін.

З моменту свого призначення на пост заступника голови Ради міністрів, Маленков відійшов у тінь відкритого суспільного і партійного життя СРСР. Його ім'я майже зовсім зникло зі шпальт радянській пресі, за винятком лише переліків присутніх на урочистих парадах. Його направили на роботу в сільськогосподарський сектор, положення якого було вкрай важким. Врожаї 1946 р. були виключно поганими, ледве доходючи до половини довоєнного, при значно збільшених територіях і населенні [90, с. 55]. Для СРСР, виснаженого війною, це було справжньою катастрофою. Країна жила на межі справжнього голоду, особливо село.

На відміну від промислового сектора сільське господарство країни в більшій мірі відчуло на собі негативні сторони радянської адміністративно-командної системи. Повоєнні аграрні перетворення влади були спрямовані на перетворення селянського світу в частину державної системи. Керівництву було необхідно поставити сільськогосподарське виробництво під контроль бюрократичного апарату. Для цього знищувалися всі основи селянського самоврядування, унікальні колективні відносини і традиції. Демографічна

політика влади на селі полягала в перетворенні селян в сільських робітників, що обробляли усупільнені земельні фонди.

Перерозподіл фінансових коштів з сільського господарства в промисловість став звичайним явищем післявоєнних років. Аграрний сектор в післявоєнний період, по суті, перетворився в економічного донора. Незважаючи на тяжке становище села, партійні верхи продовжували вимагати від сільськогосподарських виробників збільшення обов'язкових поставок продукції за символічними цінами, що складали 5-10% від рівня собівартості. Не тільки голод, але і розміри неврожаю були наслідком політики радянського уряду. Особливий комітет, створений урядом під ім'ям Комітету з відновлення зруйнованих областей, зіграв в житті країни роль багато більш похмуру, ніж іноземні окупанти [90, с. 56]. Перш ніж приступати до якого б то ні було відновлення, представники радянської влади прискіпливо розслідували поведінку населення під німцями і нещадно розправлялися не тільки з окремими особами, визнаними винними в будь-яких проступках, скоєних індивідуально, але і з групами населення і з населенням цілих селищ і навіть районів, настроїв в яких при німцях був недостатньо прорадянським. Особливо систематичними були такі групові розправи з населенням тих сільських районів, де було виявлено настрої, ворожі колгоспам. Як правило, все населення таких районів в примусовому порядку вивозили на Північ або на Схід - до Сибіру, на Урал, в казахстанські степи і т. д. Кількість таких переселенців, в примусовому порядку відправлених в різні табори, треба визначати в 5-6 мільйонів людина. На зустріч їм з Півночі і Сходу рухався інший людський потік, переселенців на спорожнілі місця.

Це було воістину велике переселення народів, яке проводилося в планомірному порядку для всіх звільнених областей. У цих умовах і без посухи врожаї не могли бути хорошими. На чолі Комітету, який такими методами відновлював райони недавньої німецької окупації, стояв Маленков.

Заслуговує на спеціальну увагу ще одна сторона партійно-державної діяльності Маленкова в момент завершення війни і післявоєнний період. Це

був час вищого злету успіхів секретного апарату колишнього Комінтерну, очолюваного Маленковим. Офіційні компартії всюди були в загоні. Апарат став повним і неподільним господарем в комуністичному таборі. У Європі апарат, маючи в своєму розпорядженні добре підготовлених «професіоналів» підпільного руху, користувався ними для встановлення своєї фактичної диктатури над усім рухом опору, щоб направляти цей рух в сторону актив, непотрібних і навіть шкідливих з точки зору інтересів боротьби проти Гітлера, але вигідних з точки зору планів комуністичних лідерів [90, с. 61]. Сюди відносяться, перш за все, акти терору проти випадкових чинів німецької окупаційної армії, акти, які, не приносячи ніякої користі руху опору, викликали ще більше безглузді німецькі розправи з населенням. Поступаючи так, комуністи готували ґрунт для майбутньої громадянської війни, яка, на їхнє переконання, повинна була прийти на зміну війні між державами.

Ще більшу активність апарат Маленкова виявляв в Америці, де своїм прямим завданням він ставив, перш за все, розгортання всюди проникаючого шпигунства. На розвиток цього шпигунства якраз в цей час апарат направив особливі зусилля. Зазвичай в періоди воєн інші уряди вістря своєї розвідувальної роботи направляють на табір супротивника. Керований Маленковим апарат пішов іншим шляхом і головні зусилля своєї шпигунської роботи направив проти Америки [96, с. 117]. В цьому була своя логіка: з 1943 р. на горизонті стала виразно вимальовуватися перспектива перемоги і повного розгрому гітлерівської Німеччини. Для більшовиків це означало, що головним ворогом завтра стане Америка. Користуючись положенням союзника, вони повели глибоку розвідку. Якраз в цей час керований Маленковим апарат налагодив отримання відомостей про всі секретні роботи з атомною бомбою і про інші новітні винаходи в галузі озброєння.

Ця політика апарату, керованого Маленковим, в післявоєнні роки був повністю виправданою. Але її поділяли далеко не всі лідери компартій за межами СРСР. В опозиції до неї стояли і деякі з найбільших лідерів ВКП(б). На чолі її стояв Жданов, перед війною очолював делегацію ЦК ВКП(б) в

Комінтерні. З ним були його найближчі співробітники по роботі в Комінтерні - Мануїльський, Лозовський та ін. Вони були прихильниками відновлення Комінтерну і повернення до основ довоєнної міжнародної політики. Саме навколо цього питання розгорнулася боротьба, центральними фігурами якої стали Жданов і Маленков [96, с. 117]. Перший орієнтувався на відродження компартій Заходу і на відтворення Комінтерну; другий став ідеологом продовження і розгортання міжнародної політики руками апарату.

З великим спрощенням, але ці угруповання можна визначити як орієнтування на масовий комуністичний рух, з одного боку, і на роботу методами «п'ятих колон», з іншого. Звичайно, ні Жданов не зарікався в зручних випадках від методів роботи з допомогою «п'ятих колон», ні Маленков не відмовлявся від масових робітничих виступів. Вони розходилися лише в питанні про те, на що саме слід ставити наголос.

Перша перемога Ждановим була здобута з питанням про розпуску компартії Сполучених Штатів. Позиція останнього в цьому питанні зводилася до спроби прикласти до поточного моменту старі висловлювання Сталіна про «загальну кризу капіталізму», в умовах якого світова війна повинна розв'язати революційний рух на Заході - в Європі і в Америці [74, с. 40]. Жданов закликав політику СРСР побудувати так, щоб вона розв'язувала ці революційні рухи, для чого, насамперед, необхідна ліквідація політики воєнного часу і повернення до старої політики «непримиренної класової боротьби».

Перемога, здобута Ждановим над Маленковим влітку 1946 р. відбилася і на політиці ЦК ВКП(б) в питаннях міжнародного руху. У 1947 р. активізувалися спроби застосувати погляди Жданова до практики комуністичного руху на Заході [74, с. 40]. Вихід французьких та італійських комуністів з урядової коаліції, з'їзди колишніх учасників партизанського руху в Римі, спроби масових політичних і економічних страйків у Франції і ін. країнах, напад озброєних комуністичних груп на американські вантажі і т.д. - такі найважливіші етапи комуністичних спроб цього року. Баланс їх з точки зору комуністичної був від'ємний: вони не тільки не привели комуністів

до перемоги, але і не стали фактором наростання комуністичного руху. З іншого боку, і з роллю апарату далеко не все було скінчено.

Зняття Маленкова з поста секретаря ЦК ВКП(б) не означало ще його повного відсторонення від справи керівництва апаратом. Цей апарат не перейшов у відання Жданова, коли останній прийняв у свої руки секретаріат ЦК ВКП(б): восени 1946 р. був проведено рішення про об'єднання всієї роботи з політичної розвідки поза СРСР в руках Берії. Відповідно до цього рішення апарат з ведення іноземного відділу ЦК ВКП(б) перейшов під контроль Берії, який, зблизившись з Маленковим за роки війни, привернув його до подальшого керівництва апаратом. Саме цим пояснюється той факт, що в Комінформі, який було вирішено створити замість Комінтерну, як делегат ЦК ВКП(б) поряд зі Ждановим був посланий і Маленков, який став свого роду представником інтересів апарату в Комінформі [74, с. 40]. Цим призначенням боротьба між Ждановим і Маленковим, якраз влітку 1947 р. досягла особливої напруги в області політики внутрішньої, була перенесена і в Комінформ, де особливе значення зіграли два питання: про стратегію головного наступу проти «англо-саксонського світу» через революції в Європі і в Америці і через національні рухи в Азії, перш за все в Китаї; про наступ на Балканах, перш за все в Югославії, в зв'язку з політикою Тіто.

У зовнішній політиці СРСР боротьба між двома основними лініями наступу на капіталістичний світ велася з початку 1920-х р. Сталін завжди був «східняком» і вся його концепція світової революції, яку несе на багнетах радянська армія, нерозривно пов'язана з орієнтацією на Схід, як на головний напрямок революційної агресії і на колоніальні народи як на головний фактор розкладання капіталістичного світу. Після закінчення Другої Світової Війни питання це постало в новій формі. Зростання впливу компартій Західної Європи і нестійкість європейських урядів збільшили в колах керівників зовнішньої політики СРСР віру в можливість перемоги в разі комуністичної агресії на Заході. Жданов був ідеологом цієї політики, і його лінія наступу силами компартій заходу збігалася з лінією дипломатичного і політичного

наступу радянського уряду [48, с. 155]. Хвиля страйків 1947-1948 рр. в Західній Європі не випадково збігалася з боротьбою за Берлін - спробою почати на Заході великий дипломатичний і політичний наступ.

Цікава ситуація, яка розгорнулася по югославському питанню. У червні було скликано нараду Комінформу, якому Кремль представив справжній обвинувальний акт проти Тіто. Останній на нараду не прибув. 28 червня 1948 р. матеріали наради були опубліковані. Одночасно була опублікована і відповідь Тіто. Факт повного розриву був закріплений. Почалася відкрита боротьба. Цей розрив був фактичним кінцем Комінформу і в той же час кінцем біографії Жданова. 21 липня 1948 року в «Правді» з'явилася телеграма з виразом обурення ЦК ВКП(б) у зв'язку з замахом на лідера японських комуністів. Під телеграмою стояв підпис: «Маленков, секретар ЦК компартії СРСР». Цей підпис означав повну перемогу Маленкова і повну поразку Жданова. Маленков не просто повернувся до секретаріату ЦК ВКП(б) [20, с. 178]. Факт підписи їм телеграми, що мала відношення до міжнародних справ, показував, що він зайняв місце першого секретаря ЦК ВКП(б), якому підпорядковані міжнародні відносини партії, тобто зайняв місце, яке перед тим обіймав Жданов. Останній ще значився секретарем ЦК, так як зняти його міг тільки пленум. Але фактично він був від усіх справ усунений, а швидше за все перебував під розслідуванням у зв'язку з катастрофічним розвитком подій в Югославії. Кермо великої політики партії взяв в свої руки Маленков.

Переїнявши в своє відання загальну політику партії, Маленков, перш за все, втрутився в справи науки, в з'їзд біологів, який був запланований на початок серпня. Цей з'їзд готував Жданов. Про те, в якому напрямку він його припускав провести, можна лише здогадуватися з виступу його сина, молодого вченого фізіолога Юрія Жданова, якого батько взяв на роботу в Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) в якості відповідального інструктора з питань науки. Молодий Жданов на нараді лекторів з питань сучасного дарвінізму, скликаному Управлінням пропаганди, виступив із заявами, які були спрямовані проти теорії горезвісного Лисенко [48, с. 155]. Немає сумнівів, що

ці зауваження молодого Жданова не могли не відобразити думки батька. Але молодий Жданов не взяв до уваги, що секретаріат очолює вже не його батько, а Маленков. Проти Жданова-сина негайно ж почалося цькування, яке було зупинено особистим втручанням Сталіна. 7 серпня 1948 року в «Правді» було надруковано покайного листа Жданова-сина, кампанія проти нього і була закінчена. В той же день, 7 серпня, на сесії Всесоюзної сільськогосподарської академії Лисенко, навколо «наукових теорій» якого там йшла запекла боротьба, виступив з переможною заявою про те, що ЦК розглянув його доповідь про становище в біологічній науці і доповідь схвалив. Так як в цей час ніякого пленуму ЦК не минало, немає сумнівів, що схваленою від імені ЦК доповідь була Маленковим. Розгром біологів, що пішов за цим, був першим актом нового періоду гонінь на науку. У цих умовах смерть Жданова в серпні 1948 р. завершила протистояння двох центрів. Після смерті Жданова відбулася фактично ще тільки одна нарада Комінформу - в листопаді 1949 року в Угорщині - і ця нарада присвячена була Тіто і розмовам про боротьбу за мир [55, с. 173].

Одночасно почалася жорстока чистка іноземних компартій, чистка, супроводжувана процесами і розстрілами. Болгарія, Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, Албанія - усюди в цих країнах знищені всі діячі компартій, які так чи інакше виявляли свої симпатії до Жданова або його політики, всі, хто так чи інакше пов'язали свої імена зі спробами відстояти незалежність місцевих компартій.

Центр військово-політичної активності Маленков переніс на Схід. Блокаду Берліна, яку почав Жданов і яка ледь не довела до війни на Заході, Маленков продовжував деякий час, з осені 1948 р. перенісши увагу на Китай і кидаючи туди величезні кошти і сили. Саме там і була здобута грандіозна перемога: в Китаї перемогла комуністична революція. Не менш важливі зміни справив Маленков на фронтах внутрішньої політики [92, с. 201]. У чистках Жданова основним була боротьба проти вихваляння минулого, з одного боку, і проти схиляння перед буржуазною культурою Заходу, з іншого. З великою

обережністю, намагаючись точно дозувати, він наполягав на необхідності повернутися до старих комуністичних критеріїв 1930-х рр. Чистки Маленкова, які почалися з березня 1949 р. хрестовим походом проти «космополітів», з самого початку містили в собі елементи критичного заперечення Заходу. За цим на ідеологічному фронті з кінця 1949 р. послідувала смуга масових чисток партійного і радянського апарату. За своїми розмірами вони не перевищували чистки 1936-1938 рр., але були більш організовані і систематичні, і в той же час не супроводжувалися такими масовими розправами, як в роки «єжовщини». Фактично в ці роки було змінено все партійне керівництво.

Висновки до розділу 3.

В цілому, в розділі вдалося показати, що після зняття з ключової посади начальника Управління кадрів ЦК ВКП (б) в 1946 р., політична позиція Г.М. Маленкова була кілька ослаблена. Аналіз протоколів засідань Секретаріату і Оргбюро ЦК показує, що в цей період Г.М. Маленков не з'являвся і не брав участь в роботі цих органів. Всі протоколи підписував Жданов, який змінив Маленкова на посаді фактичного керівника Секретаріату і Оргбюро. Відновити позиції одного з лідерів партії і найближчого соратника Сталіна Маленкова вдалося лише наполегливою працею в Раді Міністрів, де він беззаперечно виконував всі доручення вищого керівництва.

Як показало дослідження, незважаючи на беззастережне слідування офіційній концепції розвитку радянського виробництва, Г.М. Маленков намагався неодноразово виступати з власною програмою економічних перетворень, яка значно суперечила офіційній. Зокрема, вже в другій половині 1940-х рр. він пропонував ввести в практику радянського виробництва принцип матеріальної зацікавленості трудящих, збільшити виробництво товарів народного споживання, що, в кінцевому підсумку, так і не отримало підтримки І.В. Сталіна і виявилось безперспективним напрямом.

РОЗДІЛ IV.

Г.М. Маленков в боротьбі за владу після смерті Сталіна у 1953-1957 рр.

4.1. Політичне життя країни за участі Маленкова

Події останніх років правління І.В. Сталіна - з 1945 по 1953 рр. - являють собою складну «павутину» інтриг правлячої радянської еліти. Суть даного процесу полягає в тому, що протиборство постійно відбувалося як між двома глобальними угрупованнями - партійним керівництвом і Радою міністрів, - так і всередині локальних груп і «угруповань», які боролися за владу, близькість до вождя і так далі.

У цих умовах Сталін діяв за класичною формулою «розділяй і володарюй», постійно перерозподіляючи повноваження; то підвищуючи, то знижуючи статус «обраних», вводячи на політичну арену все нові і нові персонажі в якості демонстрації відсутності незамінних. У запалі цих баталій, в принципі, під можливим ударом опинилися всі члени найближчого оточення: Молотов грудні 1945 р. серйозно підставив себе під час відсутності Сталіна, а пізніше, була репресована його дружина - П.С. Жемчугова, що обговорювала з кимось на похоронах Міхеєлса дивні обставини його загибелі [51, с. 77]. Про це негайно ж стало відомо, що було серйозним ударом по Молотову, так як свідчило про те, що він ділився інформацією, яку не можна розголошувати нікому, навіть дружині.

Під Берія були розроблена «Мінгрельська справа», «справа змови сіоністів і лікарів» і «справа МДБ». Ця багатостороння атака була зроблена ніби «на всяк випадок» і до пори стримувалася. З 1949 р. Берія, колишній улюбленець, не зважаючи на успішне просування атомного проекту, одночасно з цим починав викликати і певні підозри у Сталіна.

У тандемі Берія - Маленков «вождь» вбачав цілком реальну загрозу своїй владі. Проте, завдяки своїм якостям і здатності до адекватної реакції в рамках

сталінської системи, Маленков не вчинив, в принципі, жодного серйозного прорахунку і тому його позиції до березня 1953 р. були як і раніше надзвичайно сильні. І все ж є свідчення того, що вождь перед самою смертю мав намір провести широку ротацію кадрів ближнього оточення, що дає привід - і вельми небезпідставний - вважати, що смерть Сталіна не є наслідком тільки лише пережитих їм недуг.

Якщо це припущення вірно, а воно підтверджується низкою серйозних свідочств, зокрема, несподіваною зміною в історії хвороби і деякими іншими факторами, то подібного роду операцію міг зробити тільки Берія. До того ж він мав і технічні можливості для здійснення подібної акції. Потрібно врахувати і чисто людські, особистісні якості тодішнього оточення Сталіна. Берія в їх числі був найрішучішою фігурою, здатною на такого роду дії [51, с. 78]. Це підспудно підтверджується ще і тим, що він, на відміну від інших «претендентів», мав не тільки бажанням, але і цілком відчутну, багатопланову програму, яку замислив для негайного виконання.

Саме Берія став ініціатором перерозподілу влади в вищому керівництві партії країни в той момент, коли Сталін був ще живий, а значить, він був упевнений в неминучості необхідної в той період смерті вождя. Деякі джерела дають привід говорити навіть про те, що він визнавав цей факт публічно, натякаючи на трибуні мавзолею 1 травня 1953 року про свою причетність до смерті диктатора і про роль рятівника «всіх нас» від останньої волі Сталіна.

Загадковість смерті Сталіна 5 березня 1953 р. полягає в тому, що генералісимусу-вождю, перед яким тремтіла Європа, просто не була надана своєчасна елементарна медична допомога, що логічно наводить на думку про злу волю якихось сил. Існує ряд версій з цього приводу. Ілля Еренбург розповідав, що удар спіткав Сталіна 1 березня 1953 року на засіданні Політбюро, коли Каганович зажадав розслідування «справи лікарів» і скасування розпорядження про депортацію євреїв у віддалену зону СРСР [56, с. 289]. Пізніше радянський посол в Голландії П.К. Пономаренко повторив цю версію, доповнивши подробицями про мерзенну поведінку Берія. Хрущов

розповідав, що удар вхопив Сталіна на Кунцевській дачі, куди потім були викликані Хрущов, Маленков, Берія і Молотов (або Булганін по ін. відомостями). Сталін був ще живий, але лікаря привели тільки через п'ять годин, нібито через ожеледицю.

У політичному плані все версії сходяться в наступному: 1. Смерть Сталіна була об'єктивно вигідна всьому старому складу Політбюро, вони обгрунтовано побоювалися за свою кар'єру і саме життя. 2. Практично виклик лікарів залежав від Берії, якого Сталін збирався усунути в ході розслідування «мінгрельської справи». Не підлягає сумніву той факт, що Берія був морально готовий і матеріально здатний прискорити смерть Сталіна, володіючи необхідними кадровими та матеріальними можливостями. 3. «Апаратний геній» і «міністр партійної безпеки» Маленков, як і честолюбний секретар ЦК Хрущов, були в курсі всіх подій, розмов, знали ситуацію. Маленков був причетний до репресій Власика і інших охоронців Сталіна, впевнено вів переговори про перехід влади в нові руки ще до отримання офіційного повідомлення про смерть Сталіна [84, с. 97].

Як би там не було, після смерті Сталіна Георгій Маленков за пропозицією саме Берії зайняв пост Голови Ради Міністрів СРСР, який раніше займав Сталін. Берія брав МДБ і МВС в своє розпорядження і ставав його першим заступником. Хрущов отримував під свій контроль ЦК. На другий день після похорону Сталіна Маленков заявив про необхідність обов'язково припинити практику культу особи. Наступним кроком для закріплення політичного лідерства мало б стати обрання його генеральним секретарем ЦК Комуністичної партії, проте Маленков прийняв помилкове рішення зосередитися подібно Сталіну на урядовій діяльності. 14 березня Маленков вирішує відмовитися від керівництва секретаріатом, хоча не виключено, що він був змушений це зробити під тиском Хрущова [72, с. 217].

На наш погляд, Маленков цілком свідомо і послідовно проводив лінію на перерозподіл владних повноважень від партії до державного апарату. Це був типово технократичний прорахунок діяча сталінської епохи, який давно

внутрішньо відмовився від ідеологічних основ Радянської комуністичної державності. Прагматик, апаратник і адміністратор Маленков, все життя просидів на телефоні, явно недооцінював роль і значення в комуністичній державі комуністичної ідеології та її головного носія - КПРС, колишнього стрижня Радянського союзної держави. Саме завдяки цій ідеології вдавалося порушувати в широких масах трудящих той знаменитий, не утопічний, а цілком реальний комуністичний ентузіазм, який допоміг побудувати, а потім відновити індустрію, підняти цілину, освоювати Сибір. Саме від партійних професійних кадрів, а не чиновників у виконках рад залежав, в кінцевому рахунку, успіх політичного лідера в СРСР [84, с. 97]. Тому всупереч позиції Маленкова, природно, став набирати обертів процес повернення партійним комітетам владних повноважень. Іноді в наукових роботах звучить жаль з приводу того, що не вдалося своєчасно обмежити владні повноваження партії і перетворити її в політичний організм, який відповідає тільки за ідеологію. Звісно ж, що такі автори переносять концептуальні підходи сучасного світу в абсолютно інші умови, які диктували свої вимоги.

Серед всіх спадкоємців померлого у березні 1953 р. вождя Г.М. Маленков, який мав усі шанси стати новим лідером країни, проявив найменшу завзятість у внутрішньопартійній боротьбі, що автор пов'язує не тільки з відсутністю у нього політичних амбіцій, а й з його щирою вірою в можливість колективного управління партією і державою [72, с. 218].

У цей час активно висунувся на перший план Лаврентій Берія, який провів реабілітацію звинувачених за останніми політичних процесів і запропонував амністувати 1000000 чоловік. Він провів в життя ряд заходів щодо скасування репресивних указів, про часткову ліквідацію ГУЛАГу, припинив будівництво народно-господарських об'єктів, які вимагали занадто багато праці ув'язнених, типу Головного туркменського каналу, самопливного каналу Волга-Урал, Волго-Балтійського водного шляху, залізниць на Крайній півночі. Авторитет Берія в народі став рости і погрожував «обігнати» популярність Маленкова. Близький сподвижник Маленкова Лаврентій Берія

народився в мінгрельському селі в 1899 р. У роки громадянської війни він співпрацював з антибольшевицькими спецслужбами, хоча можливо за завданням самих більшовиків. У всякому разі, цей сюжет особливим секретом не був. У 1920-х рр. він працював, в ВЧК, в 1931-1938 рр. працював секретарем Закавказького крайкому ВКП(б) і компартії Грузії, проявивши себе як один з найбільш аморальних керівників і організаторів терору в Грузії. Він випускає до шістдесятиріччя Сталіна книгу під своїм ім'ям, але написану репресованими ідеологами - монографію «До історії більшовицьких організацій Закавказзя» [30, с. 189]. З 1938 р. очолив НКВД і з санкції Сталіна обмежив масштаб масових репресій, поклавши всю відповідальність на Єжова. Але при цьому він продовжив репресивну політику. Зокрема, Берія був прямо причетний до розстрілу польських офіцерів у Катині. Під час війни він очолив МВС і МДБ, забезпечував насильницьке виселення політично неспокійних народів - чеченців, інгушів, балкарців, карачаївців, калмиків, кримських татар до Сибіру і Середньої Азії, входив в ДКО і відповідав за діяльність ряду найважливіших наркоматів, в тому числі за атомне шпигунство і створення атомної бомби. Він стає заступником голови ДКО і головою Оперативного бюро ДКО. У 1943 р. він удостоюється звання Героя Соціалістичної Праці за особливі заслуги в області посилення виробництва озброєння і боєприпасів, а в липні 1945 р. йому було присвоєно звання Маршала Радянського Союзу [59, с. 12]. У 1949 р. за організацію виробництва атомної зброї він був нагороджений орденом Леніна, і йому було присвоєно звання лауреата Сталінської премії. Він професійно розбирався в мистецтві розвідки і контррозвідки, кваліфіковано керував відповідними державними органами, особисто контролював хід великих чекістських операцій, нарешті, займався функціонуванням гігантської табірної економіки ГУЛАГу, яка забезпечувала будівництво в Сибіру, видобуток золота і інших корисних копалин тощо. Енергійний, хитрий, жорстокий, підступний, цинічний, аморальний, він опинився чудовим організатором і неабияким політиком, хоча звичайно не можна забувати, що в основі його управлінського мистецтва

перебувала перманентна загроза перетворення підлеглих виконавців «в табірний пил». Після війни становище Берії похитнулося, він був звільнений з посади міністра МВС.

Будучи розумним і надзвичайно поінформованим, Берія був в курсі реального стану країни і економіки і, ймовірно, першим усвідомив необхідність радикальних реформ. Він буквально завалив Президію ЦК своїми записками з планами серйозних перетворень, попередньо погодивши їх з Маленковим. Однак він розумів, що оскільки в суспільній свідомості він пов'язаний безпосередньо з масовими репресіями, то він може залишитися у вищому ешелоні влади тільки як провідник послідовної десталінізації суспільства. Берія не довіряв нікому і намагався використовувати всі свої зв'язки для зміцнення особистих позицій. Він почав збирати компромат на всіх членів правлячого ареопагу, в тому числі на свого «друга» Маленкова, якого називав у своїх записках «Маланка» за жінкоподібну зовнішність (Хрущова - «Хрущов», Молотова - «дерев'яна дупа», Ворошилова - «індиком», Булганіна - «протодияконом» і т.д.) [59, с. 12].

Обгрунтовано побоюючись свого союзника як абсолютно безпринципного і «деідеологізованого» діяча, який очолив під одним дахом МВС і МГБ, Маленков став шукати можливість позбутися від його контролю. Це створювало небезпеку, що Хрущов обов'язково з часом позбудеться від нього самого, як від сподвижника Берії. Такій змові сприяло відрядження Берії в Берлін, де він залізною рукою припинив хвилювання і зупинив кризу [59, с. 12]. Саме в цей період Маленков уклав короткочасний союз з М.С. Хрущовим, але за його ініціативою. За допомогою маршала Г.К. Жукова і генерала К.С. Москаленко вони заарештували на засіданні Політбюро маршала Берію за підозрою в підготовці «палацового перевороту». Як тепер відомо, ніякого перевороту на той момент Берія не готував, але він дійсно вів підготовчу роботу щодо ротації політичної еліти, переоцінив свої сили і недооцінив своїх конкурентів, яким страх надав додаткову рішучість.

В реальній дійсності Берія не претендував на першу роль (одного грузина на чолі Росії було більш ніж достатньо) і потребував прикриття - «російськомовного» лідера (тобто Маленкова). Якби Маленков просто хотів влади та спокою, то він міг цілком продовжити співпрацю з Берія, за умови повного підпорядкування йому. Але Маленков при всіх своїх недоліках був справжнім політичним діячем, який мав своє уявлення про розвиток країни, про необхідність демократизації суспільства, обмеження ролі карально-репресивних органів, нарешті, просто особисті лідерські амбіції. Він не хотів бути пов'язаним з такою одіозною в очах громадськості особистістю, як Л.П. Берія. Це і змусило його змінити конфігурацію влади, в якій він все-таки розраховував залишитися на своєму першому місці.

На липневому пленумі ЦК КПРС 1953 року ЦК по доповіді Маленкова схвалив всі радикальні заходи щодо Берія. Спочатку Маленков припускав навіть зберегти Берія в керівництві на посаді міністра нафтової промисловості, у чому з ним солідаризувалися Мікоян і Ворошилов, але під натиском Хрущова і Молотова погодився на повне його усунення. (Молотов вважав Берія типовим «правим опортуністом») [88, с. 89]. У своїй доповіді Маленков заявив: «Після смерті т. Сталіна Берія розперезався і на повну силу розгорнув, вибачте на слові, діяльність, спрямовану на роз'єднання керівного колективу, на придушення принципів колективності в роботі, діючи так, щоб керівні товариші працювали з оглядкою один на одного. .. Президія ЦК одностайно визнає за необхідне діяти швидко і рішуче, враховуючи, що має справу з авантюристом, в руках якого великі можливості, з тим щоб раз і назавжди покінчити з виразкою і гниллю, що отруює здорову атмосферу згуртованого і монолітного ленінсько-сталінського колективу. Президія прийшла висновку, що з таким авантюристом не можна зупинятися на півдорозі, а потрібно заарештувати Берія як ворога партії і народу» [11].

Всі ці оцінки були підтримані учасниками пленуму без коливань. Ситуація змінилася, коли в виступі Хрущова прозвучала боязка критика самого Сталіна. Ворошилов, Андрєєв, Тевосян, Мікоян спробували засудити

Берія за підрив авторитету Сталіна і збочення сталінського вчення. Маленков в своєму заключному слові був змушений повернутися до питання про культ Сталіна і висловився в тому дусі, що, по-перше, потворний культ Сталіна не тільки був, але прийняв «хворобливі форми» і розміри, в результаті чого було завдано істотної шкоди справі керівництва партією і країною. По-друге, ворога народу Берія не викрито своєчасно, тому що він «мав славу наближеної до Сталіна людини» [88, с. 89]. По-третє, ніхто конкретно не має права претендувати на роль наступника великого Сталіна, бо їм може бути тільки «монолітний колектив керівників партії».

У 6 пункті прийнятої пленумом постанови «Про злочинні антипартійні і антидержавні дії Берія» говорилося, що Берія розколював керівне ядро партії, розгортав свої махінації із захоплення влади, налаштовував МВС проти партії, гальмував рішення народно-господарських проблем, активізував буржуазно-націоналістичні елементи, взяв курс на перетворення НДР в буржуазну держава і курс на об'єднання її з ФРН, висловлював антиколгоспні ідеї, налагоджував зв'язок з лідером Югославії Йосипом Броз Тіто і в цілому став «буржуазним переродженцем» [28, с. 170].

Верховний суд СРСР під головуванням маршала І. Конєва розглянув в грудні 1953 р. справу Берія. Спеціальна закрита радіотрансляція ходу суду йшла прямо в кабінет Маленкова, Хрущова та інших керівників. На додаток до партійних звинувачень були пред'явлені звинувачення у зв'язку з ворожими розвідками, в скоєнні терористичних розправ над діячами партії і держави, в фактах морального розкладання. Берія і ряд його спільників були засуджені до розстрілу з конфіскацією майна і позбавленням звань і нагород. Вирок був, звичайно, справедливий, не випадково через 45 років Верховний Суд Російської Федерації відмовився його переглядати. Однак слід мати на увазі, що Берія відрізнявся від інших вищих діячів держави головним чином тим, що особисто брав участь в тортурах і розстрілах, в усьому ж іншому він був вельми схожий на них. Всі члени сталінського оточення, включаючи

М.С. Хрущова, несли моральну і політичну відповідальність за масові репресії.

Хоча Маленков багато зробив для викриття Берія, ця справа вдарила і по ньому особисто. Коли почався процес реабілітації жертв сталінських репресій, зокрема «ленінградської справи» і «справи лікарів», сфабрикованих за його участю, з'ясувалася його особиста пряма причетність до цих репресій. Це був чи не парадокс, а певна закономірність, бо участь у репресіях членів сталінського оточення була умовою виживання і обов'язковою «моральною» нормою особистості.

Проте, це сприяло падінню престижу Маленкова в народі і в середовищі партійної еліти. Моральний тягар відповідальності за скоєні вчинки на межі злочинів тиснув на совість, сковував ініціативу, стримував енергію, змушував озиратися.

4.2. Економічна програма Маленкова.

Маленков як глава держави проводив політику поступового еволюціоністського реформування радянської системи і більш ніж помірну критики культу Сталіна. Але слід особливо підкреслити, що саме він перший офіційно поставив завдання критикувати культ особи Сталіна і відновлювати колективність керівництва.

Спочатку Маленков навіть пропонував скликати в квітні 1953 р. спеціальний пленум ЦК КПРС, щоб засудити культ особи Сталіна і написав проект своєї промови для нього. Але, розсудивши, він прийняв рішення не форсувати темпи небезпечного для режиму влади викриття. На липневому пленумі він і інші діячі партії звинувачували саме Берію в беззаконні, прямо обіляючи особистість Сталіна.

У листопаді 1953 р. Маленков вперше виступив проти корупції та морально-побутового розкладання партійно-державної еліти. В області

економіки Маленков зробив спробу розробити реформи управління. Зокрема на V сесії Верховної Ради СРСР він запропонував новий підхід, що полягав в соціальній переорієнтації економіки. Зокрема, малося на увазі перерозподіл капіталовкладень, що спрямовуються в важку промисловість, на користь легкої і харчової галузей економіки, політика зниження цін на товари народного споживання. У галузі сільського господарства Маленков запропонував анулювати борги колгоспів, знизити податки з селянства і зміцнити особисті підсобні господарства, в п'ять разів збільшити присадибні ділянки селян. У соціальній сфері пропонувалося підняти розмір пенсій і знизити ціни в торгівлі. А в області культури почалися плюралістичні явища, наприклад, виставка імпресіоністів. Крім того, Маленков вперше спробував розгорнути боротьбу з алкоголізмом. Всі ці реформи не зачіпали сутність політичної системи, яка, тим не менш, теж частково видозмінювалася. Крім того, не можна не відзначити той факт, що подібні заходи пропонувалися в недавньому минулому ленінградською командою Жданова-Вознесенського-Кузнецова і були відкинуті завдяки Маленкову.

Смерть Й.В. Сталіна і усунення Л.П. Берія поставили питання про розробку нового економічного курсу, у чому Г.М. Маленков бачив свою особливу роль. Не випадково поворот у розвитку економіки був намічений вже в жалобній промові Г.М. Маленкова на похоронах І.В. Сталіна 9 березня 1953 р. [37, с. 184].

Якщо до смерті вождя Г.М. Маленков незмінно поставав як прихильник жорстких адміністративних підходів у вирішенні внутрішніх завдань, то після смерті І.В. Сталіна його позиція набула деяку самостійність. З трибуни Мавзолею Г.М. Маленков визначив нові пріоритети внутрішньополітичного курсу. Безумовною новизною відрізнялося оголошене прагнення: «неухильно домагатися подальшого поліпшення матеріального добробуту робітників, колгоспників, інтелігенції, всіх радянських людей». Показово, що ще п'ять місяців тому, у звітній доповіді на XIX з'їзді партії (жовтень 1952 р.),

підвищення добробуту громадян було визначено тільки сьомим пунктом з дев'яти головних напрямків роботи в галузі внутрішньої політики.

Аналізуючи тенденції розвитку радянської економіки за роки радянської влади і визнаючи вірність курсу партії на розвиток важкої промисловості в період індустріалізації країни, Г.М. Маленков констатував той факт, що «за останні 28 років виробництво засобів виробництва в цілому зросло в нашій країні приблизно в 55 разів, виробництво ж предметів народного споживання за цей період збільшилося приблизно в 12 разів». Визнаючи ситуацію, що склалася, незадовільною, глава уряду вважав за необхідне на базі успіхів важкої промисловості організувати різке збільшення виробництва предметів народного споживання.

Г.М. Маленков першим з керівників сталінського оточення в 1950-і рр. пов'язав забезпечення зростання виробництва предметів народного споживання з підйомом сільського господарства, як джерелом сировини для легкої промисловості і постачання населення продовольством. Центральною метою нового курсу стало підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, яку з вдячністю зустріли колгоспники. Значну увагу в новій програмі розвитку економіки було приділено розвитку особистого підсобного господарства колгоспників, як одного з джерел життєзабезпечення сільських жителів [93, с. 180].

Для успішного вирішення поставленого завдання Г.М. Маленковим пропонувався цілий комплекс заходів, які, по суті, склали економічну програму нового прем'єра. У галузі легкої і харчової промисловості планувалося:

- ✓ збільшення вкладення коштів на розвиток;
- ✓ збільшення кількісних показників завдань з виробництва предметів народного споживання;
- ✓ залучення до виробництва предметів споживання машинобудівних та інших підприємств важкої промисловості.

При цьому велика увага приділялася не тільки кількісному зростанню, а й якісному поліпшенню товарів народного споживання: «Обов'язок кожного підприємства, - зазначав Голова Ради Міністрів, - випускати продукцію високої якості, постійно піклуючись про добротності і хорошу зовнішню обробку виробів».

Забезпечення зростання виробництва предметів народного споживання уявлялося неможливим без подальшого підйому сільського господарства, як джерела сировини для легкої промисловості і постачання населення продовольством.

Необхідно відзначити, що ситуація в сільському господарстві на той час була критичною. Довоєнний рівень виробництва в цій галузі було досягнуто значно пізніше, ніж в промисловості, а саме, тільки в першій половині 1950-х рр. Причому, як відзначають дослідники-економісти Конотоп М.В. і Сметанін С.І., цей відновлений рівень відповідав рівню сільського господарства царської Росії напередодні Першої Світової Війни [93, с. 180].

Критичне становище в сільському господарстві стало результатом руйнівних наслідків війни, непередбаченої податкової політики на селі, тенденції до укрупнення колгоспів, що призвело, в свою чергу, до масової міграції сільських жителів у міста. Але основна причина крилася в спрямуванні радянської економіки на першочерговий розвиток військово-промислового комплексу в умовах зміцнення оборонної могутності країни.

Було очевидно, що в сільському господарстві адміністративні методи управління виявилися особливо згубними. У промові на п'ятій сесії Верховної Ради СРСР Георгій Максиміліанович визнав за необхідне ліквідувати відставання в таких галузях сільського господарства, як тваринництво, виробництво овочів і зерна, технічних культур.

Вивести село із затяжної кризи передбачалося за рахунок економічного стимулювання колгоспників. Для вирішення цього завдання, не збільшуючи роздрібних цін, передбачалися такі заходи:

- ✓ збільшення заготівельних цін на м'ясо, молоко, шерсть, овочі, що здаються державі колгоспниками в порядку обов'язкових поставок;
- ✓ організація в широких розмірах закупівлі надлишків сільськогосподарської продукції за підвищеними цінами у колгоспів і колгоспників, які виконали обов'язкові поставки;
- ✓ розгортання колгоспної торгівлі і надання допомоги колгоспам в організації збуту надлишків продукції на колгоспних ранках і через споживчу кооперацію.

Підвищення закупівельних цін було з вдячністю прийнято колгоспниками, так як часто встановлені державою ціни були нижче вартості продукції, тобто явно збиткові для колгоспів. Так, наприклад, в 1953 р. в багатьох колгоспах виробництво центнера картоплі обходилося в 40 руб., а його заготівельна ціна становила 3 руб.

Особливо істотним підвищення закупівельних цін було в тваринництві: на м'ясо ціни підвищувалися в 5,5 рази, молоко і масло - в 2, на картоплю - у 2,5 рази [77, с. 303]. А ті закупівельні ціни, які й раніше були значно вище, підвищувалися порівняно небагато (наприклад, закупівельна ціна на зерно збільшувалася на 50%).

Велика увага в новій програмі розвитку економіки приділялася і розвитку особистого підсобного господарства колгоспників, як одного з джерел життєзабезпечення сільських жителів. Урядом було вжито такі заходи:

- ✓ значне зниження норм обов'язкових поставок з особистого підсобного господарства колгоспників;
- ✓ зміна системи оподаткування колгоспників сільськогосподарським податком в сторону зниження грошового податку в середньому приблизно в 2 рази з кожного колгоспного двору;
- ✓ повне зняття недоїмок по сільськогосподарському податку минулих років.

Таким чином, за розрахунками уряду, доходи колгоспів і колгоспників мали збільшитися вже в 1953 р. більш ніж на 13 млрд. руб.

Крім того, з метою розвитку сільського господарства передбачалося збільшити асигнування на механізацію і електрифікацію цієї галузі, збільшення виробництва мінеральних добрив.

4.3. Шлях у забуття

Програмний виступ Г.М. Маленкова на п'ятій сесії мав величезний резонанс як всередині країни, так і за кордоном. Характер поставлених завдань та шляхи їх вирішення свідчать про те, що увазі делегатів пропонувалася продумана система заходів по оздоровленню економіки.

Однак таким програмам нового Голови Ради Міністрів не судилося існувати довго. Уже в початку 1955 р. був відкинтий шлях на переважний розвиток легкої промисловості, а в сільському господарстві замість подальшого розвитку основ матеріальної зацікавленості селянства держава пішла на звичну, століттями перевірену екстенсивну форму приросту сільськогосподарської продукції - почалася цілинна епопея.

Відхід від прогресивних тенденцій був зумовлений багатьма чинниками, але головним можна визнати те, що вже з червня 1953 р., після арешту Л.П. Берія, який виступав гарантом підтримки силових міністерств, Г.М. Маленков став втрачати політичне лідерство: в особистому суперництві явно вгору брав М. Хрущов, який не хотів терпіти ініціатив свого політичного конкурента. До осені 1954 р. позиції Першого секретаря ЦК настільки посилилися, що Голова Ради Міністрів СРСР відійшов на другий план.

Дискредитація Г.М. Маленкова велася досить продумано, для чого активно використовувалися можливості засобів масової інформації. У січневих номерах 1955 р. газети «Правда» з'явився цілий ряд публікацій, які так чи інакше зачіпали проблему вибору пріоритету розвитку між важкою і легкою промисловістю, і вибір цей вирішувалося на користь першої. Особливо наочно це демонструє стаття редактора газети «Правда» Д.Т. Шепілова

«Генеральна лінія партії і вульгаризатори марксизму», в якій, не називаючи прізвища Г.М. Маленкова, зазнали критики його основні теоретичні і політичні погляди [89, с. 20].

Буквально на наступний день після виходу цієї статті, на січевому (1955 р.) пленумі ЦК КПРС М.С. Хрущов піддав різкій критиці тезу про те, що на певному етапі соціалістичного будівництва легка промисловість може і повинна розвиватися випереджаючими темпами по відношенню до важкої індустрії. Міркування Маленкова про протиставлення темпів розвитку важкої і легкої промисловості були визнані «теоретично неправильними і політично шкідливими», а його промова на п'ятій сесії, на думку М.С. Хрущова, «нагадувала радше парламентську декларацію, розраховану на здобуття дешевої популярності, ніж відповідальний виступ глави Радянського уряду» [83, с. 90]. Після гострої внутрішньо-елітної боротьби перемогу, як відомо, здобув М.С. Хрущов, який очолив країну і правлячу партію на 10 років.

Говорячи про програму реформ Маленкова, слід зазначити її гранично прагматичний і реальний характер. Саме такі темпи не влаштовували частину політичної еліти, яку очолив Хрущов, який з листопада 1954 р. повністю контролював партійні структури. На його думку, курс Маленкова був «відрижкою правого ухилу» Бухаріна і Рикова і заслуговував виключно засудження. Впадає в очі, що аргументація Хрущова вельми нагадує доводи в минулому Маленкова щодо ждановців. Як зазначив А.В. Пижіков, через деякий час сам Хрущов знову буде використовувати ці ж ідеї соціальної переорієнтації мілітаризованої економіки, які об'єктивно відповідали інтересам населення країни. На жаль, внутрішньо елітні розборки завадили послідовному втіленню цього прогресивного курсу, який став своєрідним заручником амбіцій лідерів.

У січні 1955 р. пленум ЦК прийняв рішення звільнити Маленкова від обов'язків глави уряду і призначити на пост міністра електростанцій СРСР. На пленумі Хрущов оголосив мову Маленкова дешевинкою, яка розрахована на отримання політичної популярності. Діяльність Маленкова була представлена

як зразок бюрократичного стилю роботи. Цікаво відзначити, що Молотов і Каганович підтримали це рішення, звинувативши Маленкова в опортунізмі [89, с. 20]. Особливе обурення викликала ідея Маленкова про неможливість Третьої Світової Війни, яка може привести до загибелі світової цивілізації, так як вона заважає вести класову боротьбу з імперіалізмом. Крім того, вперше офіційно прозвучали звинувачення в причетності Маленкова до берієвських репресій.

У постанові пленуму «про т. Маленкова» говорилося, що «т. Маленков не виявив себе також досить політично зрілим і твердим більшовицьким керівником. В цьому відношенні характерна промова т. Маленкова на V сесії Верховної Ради СРСР. За своєю спрямованістю ця промова з великими, економічно мало обґрунтованими обіцянками нагадувала радше парламентську декларацію, розраховану на здобуття дешевої популярності, ніж відповідальний виступ глави радянського уряду ... Протягом тривалого часу т. Маленков підтримував близькі стосунки із Берія ... знаходився по багатьох питань під повним впливом Берія, а іноді був безвольною зброєю в його руках. Тов. Маленков несе моральну відповідальність за ганебну «Ленінградську справу», створену Берія і Абакумовим, обмовляння перед Сталіним ряду керівних працівників, а також сфабрикованими Берія і Абакумовим «справою» маршала артилерії Яковлєва та інших військових працівників ... Політична безхребетність т. Маленкова і його залежність від Берія представляли особливу небезпеку в період кончини т. Сталіна. Замість того, щоб діяти в повному контакті з іншими керівними діячами і урядом, Г. Маленков відокремився від Берія ... » [37, с. 178].

Хід обговорення проблем і прийняті рішення свідчили, наскільки був сильний дух сталінізму в керівництві партії, в тому числі в діяльності самого Хрущова. На пост керівника уряду був призначений Н.А. Булганін.

Не маючи в своєму розпорядженні органів держбезпеки, Маленков не міг зробити радикальних дій проти Хрущова і підкорився партійній дисципліні, тому що, на відміну від Хрущова, Маленков ніколи не був на

самостійній роботі і не керував ні районом, ні містом або областю. Він все своє політичне життя керував апаратом і обслуговував Сталіна. Звідси його політична безвольність, острах ризику і інші антилідерські якості.

Він не намагався заперечувати, коли Хрущов запропонував засудити на XX з'їзді культ Сталіна. Хрущов сміливо пішов на посмертну розправу над Сталіним, так як, по-перше, до цього часу вже були знищені документи про його особисту причетність до репресій в Москві і на Україні, по-друге, у нього були особисті мотиви ненавидіти Сталіна. Хрущов виступив на закритому засіданні 25 лютого 1956 року з доповіддю про культ Сталіна, причому не від імені ЦК, а від себе особисто як першого секретаря ЦК [79, с. 190]. У цій доповіді Хрущов не тільки викрив злочини сталінізму, але в окремих випадках дав карикатурно-шаржований образ Сталіна.

Виступаючи на з'їзді до доповіді Хрущова, Маленков скромно звинуватив у розв'язанні репресій виключно «агента світового імперіалізму» Берію, але цей виступ нікого не зацікавив. Проте, Маленков разом з Молотовим, Кагановичем деякий час залишався в політичному керівництві і разом з Хрущовим активно брав участь в ухваленні рішення про введення радянських військ в Угорщину в період збройного заколоту і в переговорах з керівниками Югославії, Польщі, Румунії, Болгарії з приводу схвалення даної акції [88, с. 56]. Однак, коли Хрущов став далі розгортати широкомасштабне викриття культу Сталіна, що змінило характер політичного режиму в СРСР і погіршило становище в країнах народної демократії і в світовому комуністичному русі, стали очевидними не тільки позитивні, але і негативні наслідки цих кроків.

Зокрема, в Грузії пройшли масові виступи проти рішень XX з'їзду КПРС, які завершилися застосуванням зброї і загибеллю понад 20 осіб. Почався розкол комуністичного руху і ослаблення в Європі його впливу. Позиції правлячих комуністичних партій у Східній Європі, наприклад в Угорщині, Польщі виявилися ґрунтовно підірваними і дискредитованими.

Усередині країни Хрущов допустив цілий ряд великих промахів, що ускладнило соціально-економічну ситуацію.

Маленков разом з Кагановичем, Молотовим, Булганіним, Сабуровим, Первухініним, Ворошиловим і Шепіловим спробували шляхом голосування в Політбюро звільнити Хрущова від посади першого секретаря і призначити його на посаду міністра сільського господарства, в якому він вважався великим фахівцем [79, с. 190].

Було підготовлено засідання Політбюро аналогічне тому, на якому був заарештований Берія. Але змовникам на цей раз «не пощастило» - голова засідання Булганін - колишній товариш по службі Хрущова по Москві, провів засідання вкрай нерішуче і на прохання Хрущова переніс його на завтра. Вранці Маленков знову справедливо звинуватив Хрущова в формуванні нового культу особи, в авантюрному стилі керівництва, в тому, що замість диктатури пролетаріату встановлюється диктатура партії. Він запропонував ліквідувати пост першого секретаря ЦК, створити ряд постійних комісій, встановити порядок головування на засіданнях Президії ЦК. Ці цікаві і правильні пропозиції не були сприйняті прихильниками Хрущова. Несподіваним для малenkівцев стала поява на засіданні групи прихильників ЦК разом з військовими, які зажадали скликання пленуму ЦК [76, с. 25]. Маршал Жуков заявив, що Кремль оточений військами, готовими до дій. Прихильники Маленкова проявили нерішучість. Питання було вирішене, але абсолютно не так як планувала більшість.

Хрущову вдалося терміново скликати пленум ЦК КПРС і, спираючись на підтримку середнього шару партійної номенклатури, відстояти своє лідерство. Характерною обставиною було покладання відповідальності за репресії періоду сталінської диктатури виключно на групу Маленкова, а також Берія. У порівнянні з XX з'їздом КПРС, це був явний крок назад. Знову на пленумі виступив маршал Жуков, слово якого стало вирішальним. Він заявив, що прихід до влади людей, заплямованих участю в беріївських репресіях неприпустимий. Жуков навів документи про причетність Маленкова до

терору. Жуков сказав, що на Маленкові більше провини, ніж на Кагановичі, так як йому було доручено спостереження за НКВД, причому Маленков так і не розкався перед партією. Маленков намагався виправдовуватися, але йому нічого не вдалося довести [81, с. 170].

Звичайно ж, Маленков, колишня друга людина в сталінському Політбюро ніс серйозну відповідальність за все, що відбувалося, але явно менше, ніж сам диктатор або Берія. Перетворення Маленкова разом з Берія в ініціаторів репресій і зниження рівня критики режиму особистої влади Сталіна було пов'язано з оголошеною метою безпосереднього будівництва комунізму на основі нібито вже побудованого соціалізму. Покладання відповідальності за масовий кадровий геноцид на вождя комуністів Сталіна, ім'я якого уособлювало систему, могло поставити під сумнів факт «завершення будівництва соціалізму» і відповідно викликати сумнів в авантюрному курсі Хрущова.

Апаратна еліта на чолі з Хрущовим блискуче використовувала номенклатурні методи боротьби і перемогла, оголосивши групу Маленкова антипартійною і фракційною. Значення цього звинувачення можна зрозуміти, якщо тільки згадати, що згідно ленінської традиції для партії не було більшого злочину, ніж фракційність і опортунізм. Маленков і його однодумці недооцінили як свою політичну роль в керівництві країни, так і популярність в народі. Вони не усвідомили того факту, що енергійний Хрущов, який очолив всю вертикаль партійної номенклатури, не міг бути зміщений кулуарно. Але найголовніше - в керівництві країни в даний момент не було альтернативи Хрущову, за винятком маршала Жукова. Саме тому прибічники Хрущова обрушилися всіма силами на Г.К. Жукова, який раніше забезпечив за допомогою загрози застосування Збройних Сил політичний розгром маленківців.

Г.К. Жуков мав величезний авторитет в суспільстві, отриманим в ході війни без допомоги Хрущова. Коли він виступив за радикальну перебудову відносин між партією і армією, скорочення армійських політпрацівників і

суттєве обмеження функцій парторганізацій в армії, виникла підозра, по-перше, в руйнуванні традиційного впливу партії на найважливіший інститут держави, по-друге, в прагненні Жукова до повної влади не тільки у військах. У московських партелітних колах виникло питання: якщо в США генерал Ейзенхауер став президентом, то чому ще більш видатний полководець, чотири рази Герой, улюбленець нації - справжній «Юрій-Змієборець» не може очолити СРСР? Всі розуміли, що маршал Жуков - це не Маленков і не Жданов, які не мали особливої підтримки в силових структурах. Не даючи Жукову часу поміркувати над ситуацією, оцінити політику Хрущова, зважити свої сили і зважитися, Хрущов знімає його з посади міністра оборони під час візиту до Югославії, а потім скликає пленум ЦК КПРС [81, с. 170].

На жовтневому пленумі ЦК КПРС 1957 р. після різкої критики з боку І.Х. Баграмяна, Н.Г. Ігнат'єва і ін. Жукова вивели зі складу Президії ЦК КПРС. Таким чином, Хрущов завершив оновлення партійного і державного керівництва і зміцнення режиму своєї влади.

Оцінюючи політику Хрущова в порівнянні з альтернативою Маленкова, слід визнати, що вона виглядає більш послідовною, енергійною, радикальною. Реформаторство Маленкова, як і пропозиції Берії, були вимушеними, кон'юнктурними. Маленков був поміркованим політиком, справжнім спадкоємцем Сталіна. Подальша його доля не була особливо трагічною, хоча її і не можна назвати благополучною. Він був виключений з Президії ЦК і з ЦК, знятий з відповідальної роботи, позбавлений всіх державних нагород, але йому дали можливість гідно закінчити життя. Як інженера і керівника-енергетика Маленкова відправили на роботу в Сибір директором Великої Усть-Каменогорської ГЕС, однак тут він несподівано для партійного керівництва став у нагоді і був обраний делегатом на черговий з'їзд партії. Після цього його призначили директором Екібазстуської ГРЕС, де він знову добре себе зарекомендував серед населення. У 1961 р. Маленкова виключили з партії, що стало запізнілою помстою, але особливого значення для нього

особисто це вже не мало. Після виходу на пенсію в 1968 році він повернувся в Москву, де і помер в 1988 р.

Висновки до розділу 4.

Смерть Й.В. Сталіна і усунення Л.П. Берія поставили питання про розробку нового економічного курсу, у чому Г.М. Маленков бачив свою особливу роль. Не випадково поворот у розвитку економіки був намічений вже в жалобній промові Г.М. Маленкова на похоронах І.В. Сталіна 9 березня 1953 р. Якщо до смерті вождя Г.М. Маленков незмінно поставав як прихильник жорстких адміністративних підходів у вирішенні внутрішніх завдань, то після смерті І.В. Сталіна його позиція набула деякої самостійності. З трибуни Мавзолею Г.М. Маленков визначив нові пріоритети внутрішньополітичного курсу. Безумовною новизною відрізнялося оголошене прагнення «неухильно домагатися подальшого поліпшення матеріального добробуту робітників, колгоспників, інтелігенції, всіх радянських людей». Показово, що ще п'ять місяців тому, у звітній доповіді на ХІХ з'їзді партії (жовтень 1952 р.), підвищення добробуту громадян було визначено тільки сьомим пунктом з дев'яти головних напрямків роботи в галузі внутрішньої політики.

Аналізуючи тенденції розвитку радянської економіки за роки радянської влади і визнаючи вірність курсу партії на розвиток важкої промисловості в період індустріалізації країни, Г.М. Маленков констатував той факт, що «за останні 28 років виробництво засобів виробництва в цілому зросла в нашій країні приблизно в 55 разів, виробництво ж предметів народного споживання за цей період збільшилася приблизно в 12 разів». Визнаючи ситуацію, що склалася незадовільною, глава уряду вважав за необхідне на базі успіхів важкої промисловості організувати різке збільшення виробництва предметів народного споживання.

Отже, вищенаведений аналіз діяльності Г.М. Маленкова засвідчує багаторічний досвід та прагнення до покращення якості управління та життя звичайних людей.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено комплексне дослідження партійно-державної діяльності одного з найбільших діячів радянської епохи Г.М. Маленкова.

У дослідженні автор обґрунтовує наступні висновки. Призначення Г.М. Маленкова на високий пост начальника управління кадрів ЦК ВКП(б) пов'язано з тим, що в середині 1930-х рр. він виявився в числі близьких сподвижників І.В. Сталіна в здійсненні курсу форсування індустріалізації, колективізації та організації політичних репресій. У травні 1935 року ЦК ВКП(б) прийняв рішення створити Особливу комісію для керівництва ліквідацією ворогів народу. Разом зі Сталіним, Ждановим, Єжовим, Шкірятовим і Вишинським в її склад входить Г.М. Маленков.

Маленков входив в підпорядкування голови комісії партійного контролю Єжова і був зобов'язаний виконувати його розпорядження. Але одночасно Маленков мав прямий вихід на Сталіна, до якого постійно звертався з пропозиціями про перестановку кадрів. У січні 1938 р. він виступив на пленумі ЦК з доповіддю про помилки парторганізацій при виключенні комуністів з партії, про формально-бюрократичне ставлення до апеляцій і про заходи щодо усунення цих недоліків. У доповіді в прихованій формі фактично засуджувалася репресивна політика Єжова, але не пропонувалися дійсно кардинальні заходи для її припинення.

На всіх етапах партійно-державної роботи Г.М. Маленков був орієнтований не на догматичне слідування принципам офіційної радянської ідеології, а на будь-які зміни в політичній кон'юнктурі, яка в досліджуваний період повністю визначалася особистою позицією І.В. Сталіна. Саме цим пояснюється швидке просування Г.М. Маленкова по кар'єрних сходах: у 1925-1930 рр. - робота в апараті ЦК ВКП(б), в 1930-1934 рр. - в Московському обласному комітеті ВКП(б), 1934-1939 рр. - завідувач Відділом керівних

партійних органів ЦК ВКП(б), з 1939 по 1946 рр. - начальник Управління кадрів ЦК ВКП(б).

На всіх етапах своєї партійно-державної діяльності Г.М. Маленков відповідав за найбільш складні сектори народного господарства. На початку 1940-х рр. він займався розвитком промисловості і транспорту, що цілком відповідало його професійній підготовці як інженера. Усвідомлюючи неминучість війни, що наближається, в своїй доповіді на XVIII партконференції Г.М. Маленков зробив головний акцент на необхідності мобілізації народного господарства для потреб армії. Позиція Маленкова, яка полягала у вимозі посилення адміністративних заходів для підвищення продуктивності праці, не отримала підтримки ряду фахівців, серед яких були яскраві прихильники економічних методів господарювання - Н.А. Вознесенський, А.Н. Косигін, А.А. Кузнецов і ін. Не випадково в подальшому саме Г.М. Маленкову Сталін доручить ліквідацію ленінградської групи економістів, звинувачених в антипартійному ухилі.

Особлива увага в роботі приділена діяльності Г.М. Маленкова в Державному Комітеті Оборони, де під час Великої Вітчизняної війни він відповідав за промисловість, перш за все авіаційну. В умовах воєнного часу за завданням ДКО і особисто Сталіна Маленков регулярно виїжджав на fronti, де надавав допомогу в організації оборони. У зв'язку з цим його внесок в організацію матеріально-технічного постачання фронту і розвиток авіаційної промисловості не викликає сумнівів, а отримана в 1943 р. зірка Героя Соціалістичної Праці була цілком заслуженим визнанням його ролі. В 1943 р. Маленков очолив Комітет з відновлення народного господарства в районах, звільнених від окупантів, потім комітет з демонтажу німецької промисловості.

Проведений аналіз дозволив обґрунтувати висновок про те, що активна діяльність Г.М. Маленкова на керівних постах дозволила йому впливати на всі кола партійно-державної еліти, в тому числі і військових, які бачили в ньому основного наслідувача І.В. Сталіна.

В роботі показано, що після зняття з ключової посади начальника Управління кадрів ЦК ВКП(б) в 1946 р, політична позиція Г.М. Маленкова була дещо ослаблена. Аналіз протоколів засідань Секретаріату і Оргбюро ЦК показує, що в цей період Г.М. Маленков не з'являвся і не брав участь в роботі цих органів. Всі протоколи підписував Жданов, який змінив Маленкова на посаді фактичного керівника Секретаріату і Оргбюро. Відновити позиції одного з лідерів партії і найближчого соратника Сталіна Маленкова вдалося лише наполегливою працею в Раді Міністрів, де він беззаперечно виконував всі доручення вищого керівництва.

Значна увага в розділі приділена еволюції економічної концепції Г.М. Маленкова в період його роботи на посаді заступника Голови Ради Міністрів. Як показало дослідження, незважаючи на беззастережне слідування офіційній концепції розвитку радянського виробництва, Г.М. Маленков намагався неодноразово виступати з власною програмою економічних перетворень, яка значно суперечила офіційній. Зокрема, вже в другій половині 1940-х рр. він пропонував ввести в практику радянського виробництва принцип матеріальної зацікавленості трудящих, збільшити виробництво товарів народного споживання, що, в кінцевому підсумку, так і не отримало підтримки І.В. Сталіна і виявилось безперспективним напрямом.

На рубежі 1940-1950-х рр., крім «ленінградської справи», Г.М. Маленков керував організацією переслідування ряду відомих партійних функціонерів, саме він відповідав за розкручування «справи лікарів», особисто брав участь в допиті члена ЦК ВКП(б) С.А. Лозовського, якого звинувачували в прагненні створити в Криму єврейську соціалістичну республіку. Г.М. Маленков керував розслідуванням справи МГБ, згідно з яким його начальник генерал-полковник В.С. Абакумов займався шкідництвом і саботажем.

У зв'язку з цим не випадково, що саме Г.М. Маленкову як своєму наступнику в 1952 р. Сталін доручив підготовку та оголошення звітної доповіді на ХІХ з'їзді ВКП(б), що відбувся в жовтні 1952 р. У цій доповіді

Маленков дав завищені оцінки розвитку країни, зокрема заявив, що в СРСР остаточно і безповоротно вирішена зернова проблема. Автор зазначає, що СРСР дійсно досяг значних успіхів у повоєнній відбудові народного господарства, але до повного вирішення економічних проблем було далеко. На початку 1950-х рр. Г.М. Маленков увійшов до складу керівної «п'ятірки» нової Президії і його Бюро ЦК ВКП(б) разом з Берія, Хрущовим, Булганіним і самим Сталіним.

Серед всіх спадкоємців померлого у березні 1953 р. вождя Г.М. Маленков, який мав усі шанси стати новим лідером країни, проявив найменшу завзятість у внутрішньопартійній боротьбі, що автор пов'язує не тільки з відсутністю у нього політичних амбіцій, а й з його щирою вірою в можливість колективного керівництва партією і державою.

Смерть Й.В. Сталіна і усунення Л.П. Берія поставили питання про розробку нового економічного курсу, у чому Г.М. Маленков бачив свою особливу роль. Не випадково поворот у розвитку економіки був намічений вже в жалобній промові Г.М. Маленкова на похоронах І.В. Сталіна 9 березня 1953 р. Якщо до смерті вождя Г.М. Маленков незмінно поставав як прихильник жорстких адміністративних підходів у вирішенні внутрішніх завдань, то після смерті І.В. Сталіна його позиція набула деяку самостійність. З трибуни Мавзолею Г.М. Маленков визначив нові пріоритети внутрішньополітичного курсу. Безумовною новизною відрізнялося оголошене прагнення «неухильно домагатися подальшого поліпшення матеріального добробуту робітників, колгоспників, інтелігенції, всіх радянських людей». Показово, що ще п'ять місяців тому, у звітній доповіді на XIX з'їзді партії (жовтень 1952 р.), підвищення добробуту громадян було визначено тільки сьомим пунктом з дев'яти головних напрямків роботи в галузі внутрішньої політики. Аналізуючи тенденції розвитку радянської економіки за роки радянської влади і визнаючи вірність курсу партії на розвиток важкої промисловості в період індустріалізації країни, Г.М. Маленков констатував той факт, що «за останні 28 років виробництво засобів виробництва в цілому зросла в нашій

країні приблизно в 55 разів, виробництво ж предметів народного споживання за цей період збільшилося приблизно в 12 разів». Визнаючи ситуацію, що склалася, незадовільною, глава уряду вважав за необхідне на базі успіхів важкої промисловості організувати різке збільшення виробництва предметів народного споживання.

Г.М. Маленков першим з керівників сталінського оточення в 1950-і рр. пов'язав забезпечення зростання виробництва предметів народного споживання з підйомом сільського господарства, як джерелом сировини для легкої промисловості і постачання населення продовольством. Центральною метою нового курсу стало підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, яку з вдячністю зустріли колгоспники. Значна увага в новій програмі розвитку економіки була приділена розвитку особистого підсобного господарства колгоспників, як одного з джерел життєзабезпечення сільських жителів.

Програмний виступ Г.М. Маленкова на п'ятій сесії мав величезний резонанс як всередині країни, так і за кордоном. Характер поставлених завдань та шляхи їх вирішення свідчать про те, що Г.М. Маленковим була розроблена продумана система заходів по оздоровленню економіки. Однак зростання популярності Г.М. Маленкова в середовищі радянських громадян суперечило цілям його політичних супротивників, що стало однією з причин загострення політичної боротьби в середині 1950-х рр.

У роботі докладно проаналізовані причини втрати Г.М. Маленковим політичного лідерства. Автор зазначає, що дискредитація Г.М. Маленкова велася продумано, для чого активно використовувалися можливості засобів масової інформації. Після XX з'їзду партії політичний вплив Г.М. Маленкова, як найближчого соратника І.В. Сталіна, продовжував неухильно знижуватися. Наступний в 1957 р. розгром «антипартійної групи» привів до вимушеного відходу Г.М. Маленкова з політичного життя країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Законодавчі та нормативні акти

1. Конституция и конституционные акты Союза ССР. 1922-1936. М., 1940. 156 с.
2. Уголовный кодекс Союза Советских Социалистических Республик. М., 1939. 210 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Союза Советских Социалистических Республик. М., 1940. 323 с.

Теоретичні праці та виступи Г.М. Маленкова

4. Маленков Г.М. Повышение производительности труда и задачи низовой партийной работы. М., 1929. 124 с.
5. Маленков Г.М. Доклад Мандатной комиссии XVIII Съезда ВКП(б), 12 марта 1939 г. М., 1939. 56 с.
6. Маленков Г.М. Сталин о большевистских кадрах. Минск, 1940. 88 с.
7. Маленков Г.М. О задачах партийных организаций в области промышленности и транспорта: Доклад на XVII Всесоюзной конференции ВКП(б), 15 фев. 1941 г. М., 1941. 21 с.
8. Маленков Г.М. Речь на предвыборном собрании избирательного округа г. Москвы. 7 фев. 1946 г. М., 1946. 17 с.
9. Маленков Г.М. Информационный доклад о деятельности ЦК ВКП(б) на Совещании представителей некоторых компартий в Польше, в конце сентября 1947 г. М., 1947. 38 с.
10. Маленков Г.М. Товарищ Сталин - вождь прогрессивного человечества: [К 70-летию со дня рождения]. М., 1949. 29 с.
11. Маленков Г.М. 32-я годовщина Великой Октябрьской социалистической революции: Доклад на торжественном заседании Московского Совета, 6 ноября 1949 г. М., 1949. 73 с.
12. Маленков Г.М. Речь на собрании избирателей Ленинградского округа

- Москвы, 9 марта 1950. М., 1950. 67 с.
13. Маленков Г.М. Отчетный доклад XIX Съезду партии о работе Центрального комитета ВКП(б), 5 окт. 1952 г. М., 1952. 31 с.
 14. Маленков Г.М. Речь товарища Г.М.Маленкова, на траурном митинге в день похорон Иосифа Виссарионовича Сталина. *Коммунист*. 1953. № 4. С. 3.
 15. Маленков Г.М. Речь на пятой сессии Верховного Совета СССР 8 авг. 1953 г. М., 1953. 56 с.
 16. Маленков Г.М. Речь на собрании избирателей Ленинградского избирательного округа г.Москвы, 12 марта 1954. М., 1950. 32 с.
 17. Маленков Г.М. Речь на первой сессии Верховного Совета СССР четвертого созыва, 26 апр. 1954 г. М., 1954. 45 с.
 18. Маленков Г.М. Речь на XX Съезде КПСС, 17 фев. 1956 г. М., 1956. 16 с.
 19. Молотов, Маленков, Каганович. 1957. Стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы. Под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Н. Ковалева, А. Коротков, С. Мельчин, Ю. Сигачев, А. Степанов. М.: МФД, 1998. 848 с.
 20. Маленков. Каталог історико-документальної виставки. Вступ. ст. А.Н. Артизова, А.К. Сорокина. М. : Политическая энциклопедия, 2019. 288 с.

Праці державних та суспільних діячів

21. Берия Л.П. Речь на XIX съезде партии. М., 1952. 27 с.
22. Булганин Н.А. Речь на XIX съезде партии. М., 1952. 51 с.
23. Вознесенский Н.А. Военная экономика СССР в период отечественной войны. М., 1948. 45 с.
24. Маленков Г.М. О задачах партийных организаций в области промышленности и транспорта. М., 1941. 78 с.
25. Маленков Г.М. Отчетный доклад XIX съезду партии о работе Центрального Комитета ВКП(б). М., 1952. 79 с.

26. Сталин И.В. Экономические проблемы социализма в СССР. М., 1952. 55 с.
27. Сталин И.В. О великой отечественной войне. М., 1946. 178 с.

Мемуари

28. Берия (Гегичкори) С.Л. Мой отец Лаврентий Берия. М.: Современник, 1994. 192 с.
29. Сто сорок бесед с Молотовым. Из дневника Ф. Чуева. М.: Терра. 1991. 178 с.
30. Микоян А.И. Так было. Размышления о минувшем. М.: Вагриус. 1999. 204 с.
31. Хрущев Н.С. Воспоминания. М.: Вагриус. 1997. 189 с.
32. Жирнов Е. (Смиртюков М.) «После расстрела Берии Маленков все время улыбался». *Коммерсантъ*. 2000. № 5. С. 4.
33. Зверев А.Г. Записки министра. М., 1973. 188 с.
34. Байков Н.К. От Сталина до Ельцина. М., 1998. 301 с.
35. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. 11-е изд. В 3-х т. М., 1992. 155 с.
36. Каганович Л.М. Памятные записки. М., 1996. 107 с.
37. Маленков А. О моем отце Георгии Маленкове. М., 1992. 250 с.

Література

38. Авторханов А.Г. Загадка смерти Сталина: заговор Берия. М., 1995. 188 с.
39. Айзенштан Я. Маленков и другие. *Континент*. 1991. № 61. С. 7-11.
40. Аксютин Ю. Лечение после смерти. *Родина*. 1995. № 8. С. 18-22.
41. Аксютин Ю. Пятый премьер, или почему Маленков не удержал бремя власти. *Родина*. 1994. № 5. С. 36-45.
42. Аксютин Ю. Пятый советский премьер. *Россия XXI*. 1999. № 3. С. 4-8.
43. Александров А.П. Годы с Курчатовым. *Наука и жизнь*. 1983. № 2. С. 23-37.
44. Алферова И.В. Государственная политика в отношении депортируемых

- народов 1930-1950. М., 1998. 178 с.
45. Антонов-Овсеенко А. Берия. М.: АСТ. 1999. 205 с.
 46. Антонов-Овсеенко А. Маршалы Сталина. М., 1998. 189 с.
 47. Антонов-Овсеенко А. Театр И.В. Сталина. М., 2000. 154 с.
 48. Ашин Г.К. Миф об элите и «массовом обществе». М., 1966. 203 с.
 49. Басов А.В., Гутенмахер Г.И. Персидский коридор. *Военно-исторический журнал*. 1994. № 1. С. 46-61.
 50. Бобренев В., Рязанцев В. Варсанофьевские призраки. *Родина*. 1995. № 11. С. 9-15.
 51. Быстрова И.В. Военно-промышленный комплекс СССР. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. М., 1997. 205 с.
 52. Ваксберг А. Нераскрытые тайны. М., 1993. 134 с.
 53. Васецкий Н.А. Г.Е. Зиновьев (страницы политической биографии). М., 1989. 156 с.
 54. Волкогонов Д.А. Ленин. Политический портрет. В 2 кн. М., 1994. 205 с.
 55. Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия. Политический портрет И.В. Сталина. В 2-х кн. М., 1989. 334 с.
 56. Волкогонов Д.А. Троцкий. Политический портрет. В 2 кн. М., 1992. 389 с.
 57. Галкин А.А. Правящая элита современного капитализма. М., 1969. 189 с.
 58. Гатовский Л. О хозяйственно-организаторской деятельности Советского государства в послевоенный период. *Вопросы экономики*. 1951. № 3. С. 15-26.
 59. Головин И.Н. Кульминация. *Спутник*. 1990. № 4. С. 8-17.
 60. Горелов М.М. Откуда угроза. *Военно-исторический журнал*. 1989. № 2. С. 16-34.
 61. Горелов О.И. М.П. Томский (страницы политической биографии). М., 1989. 147 с.
 62. ГУЛАГ в годы Великой Отечественной Войны. *Военно-исторический журнал*. 1991. № 1. С. 72-89.
 63. Данилов А.А., Пыжиков А.В. Рождение сверхдержавы: СССР в первые

- послевоенные годы. М.: Росспэн, 2001. 290 с.
64. Джилас М. Лицо тоталитаризма. М., 1991. 315 с.
65. Жуков Ю.Н. Тайны Кремля. Сталин, Молотов, Берия, Маленков. М.: Терра, 2000. 403 с.
66. Зевелев А.И. Из истории утверждения единовластия Сталина. М., 1989. 148 с.
67. Зубкова Е.Ю. Лидеры и судьбы: «посадник» Георгия Маленкова. *Полис*. 1991. № 5. С. 81-93.
68. Зубкова Е.Ю. Маленков и Хрущев: личный фактор в политике послесталинского руководства. *Отечественная история*. 1995. № 4. С. 103-115.
69. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневностью 1945-1953 гг. М., 2000. 315 с.
70. Иванова Г.М. Депортация народов СССР. М., 1994. 304 с.
71. Ивашутин П.И. Докладывала точно. *Военно-исторический журнал*. 1990, № 5. С. 26-35.
72. Кисунько Г.В. Исповедь генерала - конструктора. М.: Современник, 1996. 315 .
73. Костриченко Г. Маленков против Жданова (Игры сталинских фаворитов). *Родина*. 2000. № 9. С. 85-92.
74. Кострыченко Г. Дело врачей. *Родина*. 1994. № 7. С. 34-46.
75. Костырченко Г.В. В плену у красного фараона. М., 1994. 342 с.
76. Лебедев В. Следствие прибегло к извращенным приемам. *Источник*. 1993. № 4. С. 17-29.
77. Маленков, Хрущев и «оттепель». История Отечества: люди, идеи, решения. М., 1991. 458 с.
78. Медведев Р. Они окружали Сталина. Несостоявшийся «наследник» Сталина. *Юность*. 1989. № 9. С. 78-90.
79. Млечин Л. Председатели КГБ. Рассекреченные судьбы. М., 1999. 390 с.
80. Морозова А.Ю. А.А. Богданов. Политическая история России в партиях и

- лицах. М., 1993. 194 с.
81. Нармин О.Н. Репрессии против командного состава РККА. 1937-1941. М., 1993. 321 с.
82. Национальные военные формирования: вчера, сегодня, завтра. Военно-исторический журнал. 1990. № 5. С. 67-78.
83. Неизвестная инициатива Хрущева. Отечественные архивы. 1993. № 2. С. 79-92.
84. Новиков В.Н. Шефство Берии. Берия: конец карьеры. М., 1991. 167 с.
85. Овсянников А.А. Идеино-теоретическое наследие лидеров большевизма (источниковедческое исследование). М., 1997. 211 с.
86. Олейников Д. Дворянин, секретарь ЦК КПСС. *Родина*. 1994. № 1. С. 16-31.
87. Опенкин Л.А. На историческом перепутье (штрихи к портрету Г.М.Маленкова). *Вопросы истории КПСС*. 1990. № 1. С. 48-56.
88. Орлов А. Тайная история сталинских преступлений. М., 1991. 125 с.
89. Осипов С.Н. Осень 1939. К вопросу о польских военнопленных. Военно-исторический журнал. 1989. № 5. С. 19-24.
90. Павлова И.В. Сталинизм: становление механизма власти. Новосибирск, 1993. 194 с.
91. Папушин А. «Пришел Маленков - поели блинков!». *Российская газета*. 1995. 24 марта. С. 2.
92. Пихоя Р.Г. Советский Союз. История власти. 1945-1991. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 412 с.
93. Пияшев Н.Ф. Человек из легенды. М., 1995. 241 с.
94. Горинов М.М. Громов Е.С. Сталин: Власть и искусство. М., 1998. 431 с.
95. Плотников Н.Д. Смертоносцы. Военно-исторический журнал. 1991. № 3. С. 67-81.
96. Рыбин А.И. Рядом со Сталиным. М., 1992. 216 с.
97. Сидоренко В.П. Войска НКВД на Кавказе 1941-1945. СПб., 2000. 178 с.
98. Старков Б. Сто дней «лубянского маршала». *Источник*. 1993. № 4. С. 37-49.

99. Старцев В.И. Л.Д. Троцкий (страницы политической биографии). М., 1989. 251 с.
100. Хлевнюк О.В. Политбюро ЦК ВКП(б) в 1930-е годы. Механизмы политической власти в СССР. Автореферат на соискание ученой степени доктора исторических наук. М., 1996. 40 с.
101. Хлевнюк О. В. Политбюро: механизмы политической власти в 1930-е годы. М.: РОССПЭН, 1996. 303 с.
102. Холловэй Д. Сталин и бомба: Советский Союз и атомная энергия. 1939-1956. Новосиб.: Сибирский хронограф, 1997. 149 с.
103. Шевченко В. Опальные годы Георгия Маленкова. *Тюркский мир*. 1998. № 1. С. 49-61.
104. Яковлев А.Н. Горькая чаша: Большевизм и Реформация России. Верх.-Волж. кн. изд. 1994. 205 с.

ДОДАТКИ

Портрет Г.М. Маленкова

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).

Виступ Г.М. Маленкова

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).

**Георгій Маленков (зліва) і Микита Хрущов в президії засідання
Верховної Ради СРСР**

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).

Указ Президії Верховної ради СРСР про присвоєння Г.М. Малєнкова звання Героя Соціалістичної Праці і нагородження його орденом Леніна за особливі заслуги в області посилення виробництва літаків і моторів в важких умовах воєнного часу. 30 вересня 1943 року

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).

Іноземні видання про Г.М. Маленкова

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).

**Запрошення до участі у виставці документальних матеріалів,
присвячених діяльності Г.М. Маленкова**

Укладено автором за матеріалами сайту. URL: <http://statearchive.ru/1273> (дата звернення 12.10.2020).